

Sipőcz Rita

Az európai integráció, mint új típusú gazdaság- és társadalomszervezési modell

Az európai modell a szociális piacgazdaságot működtető európai államok közös fejlődési filozófiáját testesíti meg; formálódásán keresztül nyomon követhető, hogy az európai államok milyen közös válaszokat képesek adni a világ gazdaság kihívásaira és a belső problémákra úgy, hogy közben közösen vallott értékeik is kikristályosodnak. Az európai szociális piacgazdaságok közös nevezőjeként, a világ gazdaság fejlett régiói közül a szolidaritást, az állami gondoskodást leginkább felvállaló fejlődési centrumként, illetve az EU tagállamainak közös értékválasztáson alapuló fejlődési stratégiájaként egyaránt értelmezhető európai modell, a gazdasági integráció gyümölcse. A közösségen belül, az unió külkapcsolataiban, és integrációs sémaként egyaránt – az általa képviselt szolidáris és fenntartható gazdaságfejlesztési filozófia érvényesítésén keresztül – stabilizációs faktorként funkcionál. Az európai modell eddigi építkezési folyamata arra enged következtetni, hogy az EU-t érő kihívásokra – amelyek nem csekélyebbek, mint a globalizáció, a társadalom elöregedése, vagy a közösségi intézményrendszer problémái – a tagállamok közös érdekei mentén lehet és kell megtalálni azokat a válaszokat, amelyek a közös értékrendet fel nem adva biztosítják a rendszer fejlődését.

Bevezetés

Az európai integráció immár jó ötven éve készleten gondolkodásra, a tapasztalatok leszűrésére és hasznosítására a benne és környezetében élők egyaránt. Noha az egyesült Európa eszméje csakúgy, mint a nemzetek békés egymás mellett élésének elméletei évszázadokra nyúlnak vissza, Európa egységesüléséhez végül a politikai vízió mellett megjelenő gazdasági érdekek bizonyultak az elégséges katalizátornak.

A gazdaság napjainkra kétségkívül szupranacionálissá vált. A határokon átívelő mikrogazdasági kapcsolatok életre hívták azokat a makrogazdasági rezsimeket, amelyek az együttműködés egyezményes kereteit, szabályait szolgáltatják. A nemzetközi gazdasági együttműködés intézményesítésének igénye – amely szükségképpen nemzetközi jogi szabályozást tesz szükségessé – szervesen illeszkedik az államközi kapcsolatok rendszerébe, és szükségképpen azzal együtt fejlődik. A mikro- és makrogazdasági együttműködés térbeli koncentrációja eredményezi a gazdasági integrációt, amelynek noha különféle fokozatai és jellegzetességei vannak, azok közös jellemzője, hogy a mikrogazdasági együttműködést és annak intézményesült, szupranacionális kereteit együttesen testesítik meg. Az európai kontinens nyugati felének államai között azonban ezen lényegesen túlmutató, új minőséget képviselő együttműködés valósult meg. Az európai integráció folyamata magában foglalja a térség országainak gazdasági, politikai egységesedését, miközben az Európát körülvevő világ is folyamatosan változik; a globalizáció társadalmi-gazdasági-kulturális hatásai, a makrorégiók gazdasági versenyének és a hidegháború utáni új nemzetközi rend formálódásának Európa is részese és alakítója.

Az elmúlt évtizedek fejlődéstörténetét áttekintve kétségtelenül igaz, hogy az EU a tagállamok szubszidiaritáson, többszintű kormányzáson, az európai jogon, és az emberi jogokon alapuló, demokratikus gazdasági közösségévé vált, fokozatosan növelve területét és leépítve a belső

államhatárokat. Az EU az első szupranacionális gazdasági unió, az európai jog alapjain áll, sikeresen küszöbölve ki a nyílt konfliktusokat, háborús összecsapásokat tagországai között. Ebből a nézőpontból vizsgálva az EU sikeres békeprojektnek tekinthető, amelyet világszerte elismerés övez. (Bóka [2008b])¹ Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy az európai integráció, mint új típusú gazdaság- és társadalomszervezési modell milyen sajátosságokkal rendelkezik. Mindehhez áttekintjük a gazdasági integráció fogalmkörét az integrációelméletek és a reálfolyamatok tükrében, valamint megvizsgáljuk az európai modell mibenlétét és nemzetközi jelentőségét.

Az integráció fogalma, elméletei

Az integráció latin eredetű szó, melynek jelentése: különálló részeknek valamely nagyobb egészbe, egységbe való beilleszkedése, beolvadása, egységesülése.² Bár az integráció fogalma nehezen definiálható, Palánkai megkülönbözteti a nemzetközi integráció öt általános ismervét. (1) Az integráció *történelmi folyamat*. A mai értelemben vett nemzetközi integráció azonban a korábbi erőszakos folyamatokhoz képest új minőséget képvisel, „szuverén államok vagy nemzetgazdaságok önkéntes, komplex, gazdasági és politikai összekapcsolódásaként határozható meg”. (2) Az integráció *többszintű folyamat*; a nemzetközi gazdasági integráció tekintetében megkülönböztethető a mikro- és a makrogazdasági integráció. A nemzetközi integráció a mikroszinttől a globális felé építkezik, s azt komplex oda-vissza hatások mozgatják és határozzák meg. (3) Az integráció felfogható *mint folyamat, és mint állapot*. Balassa megállapítása szerint a folyamat-megközelítés a gazdasági egységek közötti diszkrimináció megszüntetését célzó intézkedésekre, állapotként pedig a köztük lévő diszkrimináció hiányára utal. (4) Az integráció *szerves folyamat*, „amely a gazdasági szereplők racionális cselekvéseiből és a gazdaság hatékonyabb működtetéséből bontakozik ki” és amely „*egyre fejlettebb, magasabb rendű és növekvő hatékonyságú vagy hatásfokú közösségek vagy organizmusok*” kialakulását eredményezi. Komplex folyamat, amely átfogja a társadalmi, a gazdasági, a politikai és a kulturális életet, az egyén és a társadalom szintjén egyaránt. (5) Az integráció *demokratikus folyamat*, merít a nyugati civilizáció olyan eszményeiből, mint a szabadság, az egyenlőség, különös tekintettel a gazdasági lehetőségek egyenlőségére. Mivel az integráció a nemzetgazdaságok szuverenitásának korlátozódásához vezet, különösen fontos az önkéntesség hangsúlyozása. (Palánkai [2004], 62-65.)

A gazdasági integráció alaptermészetének megértéséhez érdemes felidézni Polányi Károly gazdaság-ontológiai megközelítését. Eszerint az integráció nem más, mint a gazdaság intézményesülési folyamata, amelynek során a gazdaság egységre és stabilitásra tesz szert oly módon, hogy részei kölcsönös összefüggésre lépnek és újratermelődnek. Ez a folyamat – általában egymás mellett működő – ún. integrációs sémák segítségével írható le. A reciprocitás a szimmetrikus csoportosulások kölcsönösen megfelelő pontjai közti kapcsolatot, a redisztribúció egy központ felé irányuló, majd onnan kiinduló mechanizmusokat, a csere pedig a piaci rendszer szereplői közti oda-vissza mozgásokat modellezi. A különféle integrációs sémák különféle intézményes alapokat feltételeznek; a reciprocitás szimmetrikus struktúrákat, a redisztribúció a központosítást, a csere pedig árszabályozó piacok valamilyen rendszerét feltételezi. Noha egy-egy társadalmi-gazdasági berendezkedést általában egy integrációs séma dominál, azok rendszerint együttesen jelen vannak, sőt fejlődési szakaszokat sem testesítenek meg. (Polányi [1976], 232-251.) Ebben az értelemben tehát akkor beszélhetünk integrációról, ha az integrációs sémák működése nyomán új rendszer keletkezik. Az Európai Unióra gondolva, domináns integrációs sémának az egységes belső piac keretében megvalósuló csere tekinthető, amely mellett kétségtelenül jelen vannak a redisztribúciós mechanizmusok és az ezt

¹ Lásd bővebben: [Bóka Éva\[2008b\]: Rethinking European Supranationalism in a Historical Perspective – vitaindító <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=TJCVQS>](http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=TJCVQS)

² Magyar Értelmező Kéziszótár, Akadémiai Kiadó, 2003

szolgáltató intézményrendszer. E két séma a liberális és dirigista gazdaságszervezési modellel rokonítható. A reciprocitás egyes államközi, vagy nem-kormányzati szervezetek közötti funkcionális együttműködésre vonatkozatható, amely szintén fontos eleme az EU-n belüli mechanizmusoknak. Hiánya, vagyis a tagországi struktúrák különbözősége például az egészségügy, vagy a szociális ellátórendszerek területén ugyanakkor komoly gátja lehet az integrációnak.

Az integrációelméletek osztályozása

Az integráció, mint folyamat, és mint állapot meghatározására számos elmélet született napjainkig. Mint Palánkai Tibor megfogalmazta, ezek az elméletek más és más aspektusból ragadják meg az integrációs folyamat lényegét, irányulhatnak az integrációs folyamatok *tartalma* (lényege), az integráció *szervezeti alapformái és intézményei*, az integráció *politikái (mechanizmusai és szabályozása)*, az integráció *előnyei és hátrányai, valamint az integrációérettség* meghatározására. Fenti szempontok alkalmasak az integrációelméletek teljes körének lefedésére. (Palánkai [2005], 8-12.)³

Az integrációelméletek klasszikusnak mondható felosztása szerint beszélhetünk *gazdasági és politikatudományi iskolákról*, amelyek mindegyike rendelkezik történelmi gyökerekkel, előzményekkel és természetesen egymásra is hatással voltak. Különösen a hetvenes években, a világgazdasági válságot és a Bretton Woods-i rendszer összeomlását követően váltak jellemzővé a politikatudományi iskolákban a gazdaság-centrikus megközelítések. Ehhez kapcsolódik az a jelenség, amelyet *az integrációs folyamat kettős természeteként* is aposztrofálhatunk, azaz hogy az integrációs folyamat indítéka a háborúellenesség (biztonság) és a hatékonyság, illetve ezek kombinációja. A korai politikatudományi illetve gazdasági elméletek jellemzően az egyiket, vagy másikat követték, a reálintegrációs folyamatok ismeretében azonban megszaporodtak a kettőt ötvöző elméletek; a politikatudományi iskolák egyre inkább a gazdaság felé tekintettek, míg a gazdasági elméletek – köztük a liberális eszmekörbe tartozók is – egyre inkább elismerték a rendszer stabilitását és működőképességét garantáló intézmények szükségességét.

Az integrációelméletek kategorizálásakor alkalmazható a normatív, vagy pozitivisták (leíró) megközelítés. A reálintegráció megjelenése előtt értelemszerűen a normatív-idealista elméletek voltak a meghatározóak, míg azt követően – lévén, hogy az integrációs folyamatok az elméleti vízióktól eltérően alakultak – a pozitivisták elméletek térnyerése is megfigyelhető. Az ötvenes éveket megelőzően kialakult elméletek (föderalizmus, funkcionális) az integráció eszmerendszerét, ideológiáját fogalmazták meg, szellemi háttérrel, táptalajt biztosítva a folyamat későbbi megvalósulásának; míg az (európai) integráció lényegét vizsgáló elméletek a dolog természetéből fakadóan leíróak: a gazdasági politikai körülmények által segített folyamat elméleti háttérrel és fejlődési/fejlesztési irányait igyekeznek bemutatni.

Politikaelméleti megközelítések

Az integrációelméletek egy részének alapvető célja a háborúellenesség, illetve a második világháborútól kezdődően ezzel összefüggésben a totalitárius rendszerek kialakulásának kiküszöbölése volt, amelynek legalkalmasabb eszközeként a föderalizmust jelölték meg. Az egyént középpontba helyező elméletek központi és helyi hatalomban, illetve a közöttük lévő világos feladatelosztásban gondolkodnak. Rosamond hangsúlyozza, hogy a föderalizmus egyensúlyra törekszik egyrészt a hatalom különböző rivalizáló szintjei, másrészt a hatékonyság és demokrácia között. A föderalista formula szerinte két meggyőző előnnyel rendelkezik; egyrészt a rendszer megakadályozza, hogy a

³ E problémakör találó leírását adja Puchala elefánt-hasonlata is.

hatalmat bármely különálló csoport magához ragadja, másrészt külső fenyegetéssel szemben erősebb, egységesebb képet tud mutatni. A föderalizmus elsősorban politikai kategória, politikai kérdésekre kínál politikai megoldásokat. Sajátosságának tekinthető „koncepcionális elaszticitása”, amely egyrészt lehetővé teszi, hogy különböző politikai koncepcióknál alkalmazzák, de épp emiatt nagyon nehéz tudományosan definiálni (Rosamond [2000], 26-31.). Pentland véleménye szerint – ezzel részben egybecsengően –, „a föderalista rendszer olyan keret, amelyben az olyan „központosító” elvek, mint a biztonság, a rend, a tekintély, az adminisztratív racionalizmus, az alkotmányosság és az egység összeegyeztethetőek a szabadság, a helyi autonómia, a képviselő, a pluralizmus, a rugalmasság és a sokféleség „decentralizáló” értékeivel” (idézi Palánkai [2004], 43.).

Gilpin rámutat, hogy a sikeres föderációk (Egyesült Államok, Svájc) külső biztonsági fenyegetés hatására jöttek létre, és a történelmileg független politikai egységek integrációja is jellemzően erőszak hatására történt, - mindez azonban nem feltétlenül eredményezett gazdasági integrációt az adott térségekben. (Gilpin [2004], 348.) Megjegyzendő azonban, hogy a birodalmi célú területegyesítések – visszautalva Palánkai integrációs ismérveire - nem tekinthetők a mai értelemben vett integrációknak.

Az integrációs gyakorlat oldaláról vizsgálva a föderalizmus eszméje a mai napig az európai integrációs folyamat egyik hajtóerejének tekinthető, noha önmagában vélhetően valóban nem jelent elégséges muníciót sikeres integrációk létrehozására. A föderalizmus talaján számos integrációs irányzat alakult ki. A John Pinder által jegyzett neoföderalizmus elmélete például a neofunkcionalizmus és a föderalizmus szintézise; a neoföderalizmus az integráció hajtóerejének a közösségi jogot és intézményrendszert tekinti. Célul tűzi ki a gazdasági és a pénzügyi unió létrehozását, a Parlament és a Tanács közös törvényhozó hatalmának megteremtését és az alkotmány megalkotását.⁴

Az integrációs elméletek másik jelentős iskolájának a David Mitrany⁵ által megalkotott funkcionális teóriájává vált, hanem Paul Taylor szerint olyan irányzatok intellektuális előfutárának is tekinthető, mint az interdependencia iskola, a világregndszer megközelítések, a függőségi elméletek, vagy a rezsimelmélet (idézi Rosamond [2000], 31.). A funkcionális elmélet a kormányzás technokrata vízióját fogalmazza meg. Mitrany feltételezése szerint bizonyos funkcionális és technikai feladatok (posta, kommunikáció, egészségügy) nemzetközi megállapodások, illetve szervezetek keretében hatásosabban megoldhatók lennének, és az együttműködés sikere a politikai határok jelentőségének csökkenését eredményezi. A világ politikai integrációja így a nemzetközi gazdasági és más funkcionális területeken való együttműködés keretében és révén valósul meg. Mitrany alapjaiban *elutasította a regionalitást*, amely a funkcionális elmélet szerint nem más - írja Rosamond -, mint az állami működés hibái reprodukálásának receptje, sőt, a korábbi döntéshozatali struktúrákat érintetlenül hagyva az erősebb hatalmi pozícióval rendelkező államok dominanciájához vezet. Megjegyzendő azonban, hogy az európai integráció a második világháború után megvalósult intézményeit (Európai Szén- és Acélközösség, Euratom), Mitrany burkoltan elismeréssel illette, tekintve a mindkettő működésében fellelhető tiszta technokratikus elemeket.

A funkcionális elmélet talaján alakult ki az európai integráció már-már hivatalos teóriájává előlépett neofunkcionális elmélet, amelynek két fő képviselője Haas és Lindberg. „A neofunkcionális elmélet központi gondolata az, hogy a gazdasági és technológiai hajtóerők a világot a politikai integráció felé hajtják. A gazdasági és politikai integráció mozgatórugói mélyen gyökereznek a modern gazdasági rendszerben, és éppúgy önmagukat erősítik, mint ahogyan a gazdasági integráció egyes szintjei a további integrációt. Feltételezi, hogy a nemzetbiztonsági és államközi versengés hagyományos tényezőivel szemben egyre inkább előtérbe kerülnek a gazdasági és egyéb jóléti szempontok.” (Gilpin [2004], 350.) A neofunkcionális elmélet a hazai érdekcsoportok szerepére összpontosít, amelyek felismerik, hogy az integráció saját gazdasági önérdekeik megvalósítását szolgálja. Ez az alapja a neofunkcionális elmélet legnagyobb hatású és egyben legvitatottabb tételének, a tovagyrűző hatásnak

⁴ Lásd bővebben: Bóka Éva: Út a nemzetekfelettséghez http://www.publikon.hu/application/essay/98_1.pdf

⁵ Nagy hatású műve az 1943-ban megjelent Working Peace System

„spillover effect”, amely az integrációnak a már említett önérdékek mentén megvalósuló áttérjedését jelenti új területekre, s ezáltal az integráció hajtóerejeként funkcionál. A neofunkcionalizmus hangsúlyozza a külső biztonságot, a nemzeti politikai elitek szerepét, a globális szemlélettel ellentétben pedig a regionalizmust, amely révén a *regionalizmus első elméletének* tekinthető. (Palánkai [2004], 52.)

Míg mind a föderalizmus, mind a funkcionalizmus a nemzetállam meghaladására tett kísérletet, más elméletek, köztük a tranzakcionalizmus (az integráció kommunikációs, vagy pluralista megközelítése), a nemzetállami rendszer stabilizálását tűzték ki célul. A Karl Deutsch által fémjelzett tranzakcionalista felfogás szerint az integráció széles értelemben biztonsági közösség. A kooperáció, a kapcsolatok, a kommunikáció (az interakciók) intenzitása az integráció építésének mozgatórugója, amely erősíti a résztvevők közti bizalmat és fordítva: a bizalom növekedése növeli az interakciók számát.

A hatvanas-hetvenes évektől újabb iskolák kísérelték meg az integrációs folyamat megragadását. A nemzetközi politikaelmélet markáns irányzata a neoliberális institucionalizmus, amelynek alapelvei a demokratikus béke koncepciója, a szabadkereskedelem és a jólét összefüggésének, valamint a nemzetközi intézmények szerepének hangsúlyozása. A háborúellenesség megjelenik a demokratikus béke koncepciójában, amely közvetlenül a kanti filozófiában gyökerezik és a kilencvenes évek nemzetközi politikai gondolkodását alapvetően meghatározta. Lényege, hogy a demokratikus berendezkedésű államok jellemzően egymással nem háborúznak, vitás ügyeiket nemzetközi intézmények kereteiben, vitarendezési mechanizmusokon keresztül oldják meg. Így az államok minél szélesebb körű demokratizálása csak növeli a nemzetközi rendszer stabilitását és csökkenti a háború kockázatát. (Jobbágy [2004])

Az interdependencia-elméletet is megfogalmazó neoliberális iskola eszmekörébe tartozik a neoinstitucionista iskola, amelynek legfőbb teoretikusa Robert Keohane. Ő az integrációs intézmények szerepét hangsúlyozza a piaci és társadalmi működési zavarok kiküszöbölésében. A nemzetközi intézmények csökkentik a tranzakciós költségeket és alkalmasak a piaci kudarcok kivédésére, az államokat együttműködésre ösztönözve pedig segítik a kollektív cselekvés közben felmerült problémák áthidalását. (Gilpin [2004], 351.) Intézmények alatt a neoliberális elmélet nem csupán a nemzetközi szervezeteket, de a nemzetközi együttműködés szabályait meghatározó megállapodásokat, informális és formális szabályokat is érti. Ez utóbbi gondolatkör kifejtésére a rezsimmeléletek vállalkoztak.

Az európai integráció megvalósulási folyamatát végigkísérte a föderalizmus és a kormányköziség (intergovernmentalizmus) követőinek párharca, vitája. Mint ismeretes, a közösség történetében – De Gaulle üres szék politikájával első ízben – s ezt követően több alkalommal is veszített lendületéből az integráció fejlődése: mindez a kormányköziség térnyerését eredményezte. A maastrichti szerződés végül kompromisszumos megoldást, szupranacionális első pillért (belső piacot), de a bel- és igazságügyi, valamint kül- és biztonságpolitikai együttműködés kormányközi rendjét alakította ki. (Bóka [2006], 28-35.)

A kormányköziség elméleti alapja a nemzetközi politikaelmélet realista iskolája, mely szerint a nemzetközi viszonyok főszereplői az önérdék-követő, versengő államok. Általában az úgynevezett biliárdgolyó-hasonlattal szokták illusztrálni ezt az elméletet, melynek lényege, hogy az államok önállóan szerepelnek és ütköznek, ha érdekeik úgy kívánják. A nemzetközi politika célja az állam hatalmának megtartása, melynek során egyik állam nyeresége azonos a másik állam veszteségével, vagyis úgynevezett zérőösszegű játék. (Arató, 8.)

Tekintettel arra, hogy az integráció uralkodó irányzata a liberalizmus volt, és az azt szolgáló intézményépítést is ennek rendelték alá, az integrációs folyamatok leírását a liberális intergovernmentalizmus elmélete ötvözi. (Palánkai [2004], 45.) Mint Gilpin rámutat, a neofunkcionalizmus óta a gazdasági és politikai integráció elméletének legmarkánsabb politikai megközelítését az intergovernmentalizmusban találjuk, amely a neofunkcionalizmusból, a

neoinstitucionalizmusból és a politikai integrációk korábbi hasonló elméleteiből eredeztethető. A liberális intergovernmentalizmus legátfogóbb elemzése Andrew Moravcsik 1998-as *The Choice for Europe* című munkájában található, amelyben a nemzetgazdaságok közötti mélyülő interdependenciák kezelését vizsgálja a nemzetállam szintjén. Rámutat a magánszféra gazdasági érdekei és az európai integráció közötti szoros összefüggésre és hangsúlyozza a nemzetközi intézmények szerepét a nemzetközi interdependenciák megoldásában. A nemzeti kormányok központi szerepére, a köztük lévő alkulhelyzetekre is súlyt helyez, a politikai motivációk fontosságát ugyanakkor – sajátos módon – másodrendűnek ítéli az integráció folyamatában. (Gilpin [2000], 352-353.) Az európai integrációt kétszintű játéktérként fogja fel, amely kompromisszumra törekszik a nemzeti preferenciák alakításának liberális elmélete és az államok közti stratégiai alkufolyamatok eredményei között. (Rosamond [2000], 136.) Mindez a tagállami és az uniós szintet is felértékeli.

A kormányköziség a többszintű kormányzás (multi level governance) elméletében került továbbgondolásra, Lindberg és Scheingold munkássága nyomán. A többszintű kormányzás új struktúráként fogható fel, amelyben a szuverenitás alkotmányos alapjai változatlanok maradnak, de a kormányköziséghez képest megjelennek a helyi és szubregionális érdekek és szereplők, s az EU egyre inkább *önálló politikai egység* (polity) fejlődik. Az így létrejövő komplex struktúrákat egyesek a posztsoverén, illetve a posztmodern jelzővel illetik, míg Headley Bull új-középkori struktúráról beszél, amelyet „az átfedő hatalmak és többirányú lojalitások rendszere” jellemez. (Palánkai [2004], 55.)

A politikatudományi elméletek körében, de valójában szociológiai iskolaként megemlítendő a társadalmi konstruktivizmus, amely az integrációs folyamatot építkezésként fogja fel, ahol az intézkedések egymásra rakódásával új struktúrák és új identitások keletkeznek. A társadalmi struktúrák és szereplők kölcsönösen meghatározzák egymást, ez utóbbiak érdekei, preferenciái a társadalmi konstrukció által meghatározottak, folyamatos formálódásukban döntő szerepe van a diskurzusnak. (Palánkai [2004], 58-59) A társadalmi konstruktivista elmélet megfogalmazására Alexander Wendt *Social Theory of International Relations* című művében került sor. Az államok magatartását a nemzetközi rendszerben eszerint nem a haszonmaximalizálás, hanem a normáknak való megfelelés határozza meg, amelyek nemcsak szabályozzák az államok magatartását, hanem fontos szerepet játszanak identitásuk, érdekeik formálódásában. Az állam és a nemzetközi rendszer struktúrája között kölcsönös egymásra hatás érvényesül. A konstruktivista megközelítés az európai integrációt a második világháború utáni nemzetközi rendszer nagy, szociális konstrukciós folyamataként fogja fel, amely jogi- és normatárség kialakulását eredményezte.

A nemzetközi politikaelmélet realista-neorealista gondolköréből következően a realista integrációelméleti megközelítések középpontjában a hatalom, a nemzeti érdek és a rivalizálás áll; a regionális integrációk eszerint a nemzeti célok, érdekek kiteljesítését szolgálják. Kiemelkedő szerepet játszanak az integrációs folyamatban azok a nagyhatalmak, amelyek – szintén nemzeti érdekeik mentén – hajlandóak az integrációs törekvéseket előmozdítani. Az integrációs törekvéseknek azonban számos körülmény gátat szab; gazdasági engedmények nyújtására jellemzően politikai szövetségesek számára kerül sor, és a nemzetbiztonsági érdekek általában felülírják a gazdasági előnyöket. A realista megközelítés képviselőjeként számon tartott Robert Gilpin szerint „a nemzeti történelmi fejlődés történelmi tapasztalatai azt mutatják, hogy a neofunkcionalista nézetek ellenére a gazdasági egységesülés inkább követi, mint megelőzi a politikai integrációt”. Az állam szerepét tekintve vitatkozik azzal a nézettel, hogy a gazdasági regionalizmus az államközpontú rendszertől való eltávolodást eredményezi. „A regionalizmus a nemzeti érdekek és célok kiterjesztésének eszközeként, és nem az államközpontú rendszer alternatívájaként fogható fel.” Ugyanakkor rámutat, hogy – különösen a kilencvenes évektől – a gazdasági nagyhatalmak nemzeti stratégiájának fontos elemévé vált a gazdasági regionalizmus, mint a „kompetitív és fenyegető globalizációs jelenségek” ellensúlyozásának eszköze, amely egyúttal az együttműködés révén gazdasági és politikai erejük növelését eredményezi. (Gilpin [2004], 353-385.)

Gazdasági integrációelméletek

Noha a politikatudomány integrációs elméleteinek többsége is reflektál a gazdaság folyamataira – néhányuk, mint pl. a neofunkcionalizmus, Moravcsik liberális kormánykozás teóriája, vagy akár a realista megközelítés alapvetően gazdaságcentrikus –, létrejöttek kifejezetten gazdaságelméleti integrációs irányzatok is a klasszikus közgazdaságtan talaján. Figyelemreméltó Gilpin utalása Machlup 1976-os kutatására, melynek eredménye szerint a közgazdászok csak a második világháború végétől, lényegében az európai integrációs folyamat kezdetétől vizsgálják *érdemben* az integráció jelenségét. Ugyanakkor tény, hogy a két világháború közötti liberális teoretikusok (Röpke, Haberler, Alfred Weber) – az első világháború előtti erősen integrált világgazdaság sajátosságaiból kiindulva – már foglalkoztak az integráció kérdésével: a regionális integrációt (a vámuniót) a világgazdaság reintegrációjához vezető köztes megoldásnak tekintették.

A nemzetközi gazdasági integráció elméleti alapjainak kidolgozása a klasszikus közgazdaságtanig nyúlik vissza (munkamegosztás-elméletek; abszolút és komparatív előnyök tana), az alkalmazott módszertani eszközök pedig a neoklasszikus és jóléti nemzetközi gazdaságtan nemzetközi munkamegosztásra, kereskedelemre vonatkozó elméleteiből eredeztethetőek. A marxi elmélet szerint például a technológiai fejlődés és a nemzetközi verseny arra ösztönzi az európai tőkésosztályokat, hogy gazdasági tevékenységüket regionális szinten szervezzék meg, ami által növekedhet a tőke nemzetközi versenyképessége. Marx ugyanakkor nem foglalkozott a gazdasági integrációt motiváló egyéb (politikai, stratégiai) tényezőkkel. (Gilpin [2004], 344-345.)

A gazdasági integrációelméletek csoportosításának alapvető és egyben legkézenfekvőbb ismérve az állam szerepének megítélése, a szabályozási feladatok meghatározásában fennálló különbözőségeik. A gazdasági integrációelmélet meghatározó irányzatát a klasszikus közgazdasági iskolákon alapuló liberális, neoliberais irányzatok képviselik. Az integráció liberális felfogásának főbb mozzanatai Palánkai szerint: (1) Az integráció az áruk, szolgáltatások és a tényezők szabad és intenzív áramlásával (négy szabadság) valósul meg. (2) Az integrált terület olyan piacgazdasági struktúra, amely versenymechanizmusok alapján automatikusan alakul ki. (3) Az integráció az árak kiegyenlítődését eredményezi, makroszinten az általános gazdasági fejlettségi színvonalak közeledését vonja maga után. (4) Az áru és tényezőmozgások következményeként belső piac jellegű viszonyok jönnek létre. (5) A piaci integráció legfőbb előnye, hogy a hatékonyság és a jólét növelésével jár együtt. (6) A liberálisok érdemben nem foglalkoznak az integráció belgazdasági struktúrára gyakorolt hatásaival, leginkább a szabadkereskedelmi övezet, a vámunió, a közös piac és az egységes piac kereteire értelmezhetőek. (Palánkai [2004], 39-40.)

Az 1950-es években jelentek meg az első vámunió-elméletek (közülük a legjelentősebb Jacob Vinerhez köthető), amelyek a már korábban is létező⁶ vámuniók előnyeit-hátrányait kísérelték meg feltérképezni. Viner rámutatott a közös vámtarifák addig nem vizsgált kereskedelemteremtő és kereskedelemterelő hatásaira és vizsgálta a nem tag államok gazdaságára gyakorolt hatását is. A vámunió három ismérve Viner szerint: a tagországok teljesen kizárják a vámokat egymás között, a kívülről érkező importra egységes vámot intézményesítenek, a vámunió tagjai között pedig szerződésben rögzített formában szétosztják a bevételeket. Álláspontja szerint ugyanakkor a vámunió nem végcél, csupán lépés a szabadkereskedelem felé vezető úton. A vámuniók vizsgálatát Meade a későbbiekben kiterjesztette a termelési és fogyasztási hatások vizsgálatára. Rámutatott a kereskedelemteremtés révén kialakuló fogyasztói előnyökre és hátrányokra, amelyet az import növekedése (kereskedelembővülés), illetve ellentétesen, a jövedelmek csökkenése (kereskedelemszűkülés) folyamatával ír le.

Viner „statikus”, a komparatív előnyök elméletén alapuló allokációs hatékonysági vizsgálatait később dinamizálták, amely az új integráció gazdaságtanában került megfogalmazásra. Az új

⁶ Az egyik legelső jelentős vámunióként megemlíthető az 1834-es német Zollverein, amelyet List is vizsgált. Lásd: Palánkai [2004], 24.

irányzat, a hatékonyság növelésének forrását szélesebben közelítve meg, különös hangsúlyt adott a méretgazdaságossági előnyök, a versenyhatások, a termékdifferenciáció szerepének. (Palánkai [2004], 24-25.) A dinamizálást mindenekelőtt a partnerországokban a változatlan költségek feltételezésének feloldása tette lehetővé, hiszen a vámok leépítésével a korábbi, eltérő költségviszonyokon alapuló komparatív előnyök intenzív versenyviszonyok mellett eltűnhetnek, így hosszabb távú előnyöket már csak a dinamikus elmélet által feltételezett, már említett előnyök kiaknázása eredményezhet. A dinamikus elmélet megállapítása a vámunió külső kereskedelemteremtési hatása, amely a vámunió működéséből adódó kedvező jövedelmi hatások keresletfokozására, illetve ennek a vámunió kívüli országok irányában gyakorolt kedvező hatására utal. Gilpin ugyanakkor megjegyzi, hogy Viner álláspontja, mely szerint a gazdasági regionalizmus jólétre gyakorolt hatásai bizonytalan kimenetelűek, továbbra sem dőlt meg. (Gilpin [2004], 346.)

A neoliberális irányzat globális szintű, nyílt integráció megteremtését szorgalmazza a nemzetközi áru és pénzáramlások révén. Ennek megfelelően a nemzetközi integráció feladata az országok közötti gazdasági csere szabadságának helyreállítása, a monopolista gyakorlatból és állami beavatkozásból eredő korlátozások megszüntetése. (Steiger [1993], 29.) A második világháborút követően, a világ hidegháborús kettéosztottságával a világgazdaság liberalizmus jegyében történő egyesítése irreálisá vált. Ugyanakkor, mint Steiger⁷ rámutat, a szabadkereskedelmi koncepció elégtelensége olyan nemzetgazdasági szintű probléma együttesekkel is összefüggött, mint a szociális, illetve strukturális problémák, amelyek kezelését a többlet visszaforgatására alkalmas redisztribúciós mechanizmusok híján nem lehet megoldani.

Kiemelkedő fontosságú Béla Balassa 1961-es, az integrációk fejlődési fokozatait bemutató munkája (eredetileg az egységes piac kivételével) az alábbiak szerint: (1) A *preferenciális övezetben* az övezeten belüli országok különböző kedvezményeket (pl. alacsonyabb vámok, más kereskedelempolitikai kedvezmények) nyújtanak. (2) A *szabadkereskedelmi övezetben* belül nem alkalmaznak vámokat és mennyiségi korlátozásokat, harmadik államokkal szemben minden tagállam önálló kereskedelempolitikát folytat. (3) A *vámunió* harmadik országokkal szemben is közös kereskedelempolitikát alkalmaz, közös vámtarifarendszert működtet. (4) A *közös piac* a termelési tényezők (tőke, munkaerő) szabad áramlását is lehetővé teszi. Az EK 1968. július 1-jétől vámunióként és közös piacként működött. (5) Az *egységes piac* keretében az előbbieken túlmenően sor kerül a technikai (pl. szabványok), a fizikai (pl. határellenőrzés) és a fiskális (eltérő adó-, támogatás- és árfolyampolitikából adódó) akadályok lebontására. Az EU-ban 1993-tól beszélhetünk egységes piacról. (6) A *gazdasági és pénzügyi unió* a közös gazdaság- és monetáris politikát célul tűző integrációs folyamat végállomása. Az integrált piacot a közös pénz bevezetése biztosítja, amely együtt jár az árfolyam- és kamatpolitika közösségi szintre kerülésével. (7) A *politikai unió* a nemzetállamok politikai egyesülése államszövetség, föderáció, vagy konföderáció formájában. Közösségi törvényhozás, kormányzás és bírászkodás jellemzi. Az európai integráció belátható időn belül nem jut el az integráció ezen, legmagasabb fokára. (Palánkai [2004] 36-37.)

A gazdasági és pénzügyi unió, illetve a totális integráció már túlmutat a liberális gondolkörön, hiszen megkerülhetlenné teszi az államok és intézmények szerepvállalását. Balassától származik az integráció folyamatként és állapotként való meghatározása is; az előbbi a gazdasági egységek közötti diszkriminációt megszüntető intézkedés-sorozatot jelzi, míg az utóbbi a diszkrimináció különböző formáinak hiányára utal.⁸

A liberális elméletekkel szemben megfogalmazódó legmarkánsabb kritikai irányzatot a gazdasági regulációs, vagy dirigista elméletek fogják össze. "Ezek az integrációt a *gazdaságpolitikák oldaláról* közelítik, s figyelmük leginkább a gazdasági unióra, mint integrációs formára irányul." (Palánkai [2004], 47.) A regulációs elméletek a piac és a liberalizálás elfogadása *mellett* az állam szabályozó,

⁷ Steiger [1993], 48.

⁸ Balassa [1961], 1., idézi Steiger [1993], 42.

piacbefolyásoló hatásait hangsúlyozzák és a nemzeti gazdaságpolitikák koordinációját, nemzetközi intézmények, szabályozás kialakítását javasolják. Az elmélet kiemelkedő képviselője a Nobel-díjas holland közgazdász, Jan Tinbergen, aki az integrációt „optimális gazdasági szerkezet”-nek tekinti, amely elhárítja a piaci optimalizáció „mesterséges akadályait” és „optimális gazdaságpolitika” kialakítására alkalmas. Az integráció Balassa által leírt fejlődési fokozatait figyelembe véve, Jan Tinbergen munkája nyomán a szakirodalom megkülönböztet negatív, vagyis az államok közötti akadályok lebontására koncentráló, a közös piacig terjedő, valamint pozitív, vagyis közös, új szabályok kialakítása mentén fejlődő integrációt. (Kengyel-Palánkai [2004], 143-145.) Kitamura szerint pedig a gazdasági integráció problémája része az optimális gazdaságpolitika problémakörének. Az integrációs folyamat háromfokozatú: a teljes integrációhoz az együttműködésen, majd kooperáción keresztül, a szuverenitás fokozatos csökkenésével vezet az út. Míg Balassa a gazdaságpolitikai koordinációt a kereskedelmi forgalom zavartalaná tétele érdekében szorgalmazza, Tinbergen és Kitamura a teljes nemzetközi gazdaságpolitikai koordináció intézményi hátterének kialakítása mellett érvel, amely a keynesiánus gazdaságpolitika nemzetközi kiterjesztéseként is felfogható. (Steiger [1993], 52-54.)

Noha a neoliberais elméletek újabb reneszánsza következett be a kilencvenes években, amely az európai integráció folyamatának is jelentős hajtóerőt biztosított a nyereségek, az unió nagysága és a vámok szintje szoros összefüggése révén, a fejlődés folyamata azt is nyilvánvalóvá tette, hogy az elérhető nagyobb gazdasági előnyök feltételezik a tagállamok fejlettségének közeledését, kompetitív és nem monopolizált gazdasági szerkezet működését, amely feltételez egyfajta központi regulációt; gazdaságpolitikai harmonizációt és hatékony intézményrendszer kiépítését. Az Európai Unió kialakulása és fejlődése kétségtelenül ezt a filozófiát tükrözi. „A gazdaságpolitikák nemzetközi összehangolása, a nemzeti és nemzetközi szinten jelentkező csoportérdekek harmonizálása szupranacionális szervezetek által, globális funkciók regionális működtetése, mind olyan feladat, amelynek elméleti konjunktúrája nem múlik el a fejlett országokban. Ugyanakkor mindezen harmonizáció alapja a jól működő piacgazdaság, melyet ugyan a dirigizmus hívei nem vizsgálnak, de természetesnek tartanak.” (Steiger [1993], 26-27.)

A közgazdasági elméletek sorában megemlíthető az optimális valutaövezet elmélet, amely egy régió közös valutájának megteremtéséhez szükséges feltételeket vizsgálja, s különösen nagy szerepe volt a Gazdasági és Monetáris Unió megvalósításában. Az elmélet a hatvanas évek szilárd, vagy rugalmas árfolyamok alkalmazása körüli vitáiból keletkezett. Feltételei a rugalmas és jól funkcionáló tényezőpiacok, a régió olyan szintű belső homogenitása, melyet már nem fenyegetnek érdemben külső aszimmetrikus sokkok, valamint a lehetőség megfelelő költségvetési transferek alkalmazására a gazdasági zavarok elhárítása érdekében. Mundell, az elmélet megalkotója szerint az optimális valutaövezet legfontosabb feltétele a tényezők korlátlansága és mozgásszabadsága, amely biztosítja a résztvevők súlyosabb jövedelemvesztések nélküli, zökkenőmentes alkalmazkodását. Az elmélet vizsgálja a gazdasági nyitottság és az árfolyampolitika kapcsolatát, a strukturális különbségek szerepét az aszimmetrikus sokkokban, ezzel összefüggésben a diverzifikációban rejlő lehetőségeket, valamint a tőkepiaci mechanizmusok szerepét. (Blahó-Palánkai-Kengyel [2004], 364.)

Tekintettel arra, hogy sem a politika-, sem pedig a gazdaságelméleti megközelítések nem képesek teljes körűen leírni a regionális gazdasági integrációkat, Gilpin kísérletet tett az integrációk eklektikus szemléletű elemzésére. (Gilpin [2004], 357-358.) Szerinte a regionalizációs törekvésekben politikai motivációk is tetten érhetők: az integrációs folyamatok akkor haladnak nagyobb ütemben, amikor nincsen erős nemzetközi vezető szerepet játszó hatalom (értsd: világméretű hegemonia), a nemzetközi tárgyalások résztvevőinek növekvő száma és a problémák komplexitása ugyancsak a regionális szerveződések irányába hat (pl. WTO kereskedelmi tárgyalások). A regionalizációt ösztönözheti új gazdasági nagyhatalmak megjelenése, a verseny éleződése, amely először a protekcionizmus felé terelte az államokat, majd később regionális tömörüléseket hoztak létre, valamint a gazdasági biztonsági dilemma. Eszerint a regionális integrációk szorgalmazása egy-egy korábbi integrációra adott válaszlépésként is felfogható (az USA-t az EU, Japánt pedig a NAFTA ösztönözte), amelyben fontos

szerepet játszott a kölcsönös bizalmatlanság.⁹ A nemzetközi kereskedelemben erősödő oligopol verseny, a stratégiai kereskedelem és a méretgazdaságosság, amelyekhez a vállalatok regionális keretekben könnyebben alkalmazkodnak, ugyancsak segítheti a folyamatot.

Néhány további, gazdasági összefüggésekkel rendelkező integrációelmélet fő megállapításainak felvillantásával érzékelhető a téma komplexitása. A munkamegosztás-elméletek (Hartog, Kozma, Kamecki) közös jellemzője az egyszerű áramlások, vagy a kooperáció szembeállítás az integrációval; az integrációt a teljes újratermelési folyamatra és a nemzetközi kapcsolatrendszerre kiterjedő együttműködésként határozzák meg. A távolságelméletek (Sullivan) szerint a konfliktusok a gazdasági-kulturális különbségekre, a hasonlóság hiányára vezethetők vissza; a fejlettségi színvonal közelítése és a tranzakciók szintje az integráció fontos tényezője. A kölcsönös függés az integráció legfontosabb tartalmi vonatkozása, a globális és regionális integráció mutatója. A komplex interdependencia (Simai) nemcsak gazdasági, hanem politikai kategória is. Az integrált rendszer olyan mértékig kohéziós, amennyire fenntartja saját egyensúlyát és ellenáll a felbomlásnak (Deutsch). A nyitottság a határon kívüli gazdasági szereplők akcióinak való kitettséget jelzi, amely összefügg a kölcsönös függéssel, amelyet az integráció hoz létre (Hirst és Thomson). „A kölcsönös függés azonban nem mindig vezet integrációra” (Deutsch).¹⁰

A gazdasági integrációs elméletek közös sajátossága, hogy nem vizsgálják részletesen az integrációk politikai, társadalmi összefüggéseit. Az állam szerepe, a nemzetállam eszméje vonatkozásában is elsősorban a közgazdaságtani iskolák állam szerepéről vallott vitái köszönnek vissza. Fontos vonása a gazdasági integrációs elméleteknek, hogy mások a törvényszerűségei az integrációnak külső és belső oldalának. Amíg az integráció belső oldala a gazdasági folyamatok liberalizálását, koordinálását, harmonizálását igyekszik – az integráció szintjétől függően – megvalósítani a gazdaság egyes ágazataiban, addig az integráció külső oldala – mint az EU esetében már utaltunk rá – az integrált közösség külvilághoz való viszonyát jelenti, és gyakran mutat protekcionista vonásokat. Mindez elvezet az integrált világgazdaság és a globális kormányzás kérdéseire és ahhoz, hogy hol van az egyes regionális integrációk helye a világgazdaságban.

Reálintegráció – az európai modell a világgazdaságban

A nemzetközi kapcsolatok alakulását és a világgazdaság fejlődését két markáns folyamat, a *globalizáció és az integráció* határozza meg.¹¹ A *globalizáció* a nemzetközi kapcsolatok sűrűsödésén, a szereplők közötti interdependens kapcsolatok hálózatának kialakulásán keresztül formálta rendszerré a nemzetközi kapcsolatok világát és a világgazdaságot. Mindez új intézmények megjelenésével járt együtt; a globalizációt leképező és megtestesítő transznacionális vállalatok, a határokon átnyúló szabályozás igényét megtestesítő megállapodások és nemzetközi gazdasági szervezetek (GATT, WTO, Világbank, IMF), valamint a nem-kormányzati szervezetek a nemzetközi rendszer sarokköveivé váltak.

A globalizáció, mint a nemzetköziesedés magasabb fokozata hajtóerőiként számos folyamat kiemelhető, így az 1960-as évektől kibontakozó új tudományos, technikai átalakulás, a hidegháborús viszonyok által is ösztönzött politikai érdek egy globális biztonsági rendszer megteremtésére, a nemzetközi társaságok első világháború után megrekedt bővülésének beindulása, amely a termelés, a fogyasztás, az erőforrás-

⁹ Kozma szerint az európai integráció kialakulásában „az alapvető mozgatórugó nem valamiféle „belső értékrend” vagy „szolidaritás”, hanem nagyon is tárgyyszerűen kézzel fogható gazdasági érdek. [...] Ez a gazdasági motívum Európában a régió világgazdasági centrumszerepének megvédése Észak-Amerika globális hegemoniatörekvéseivel szemben, világpiaci pozícióinak megtartása – és mindezekhez a kedvező feltételek megteremtése –, fenntartása a gazdasági fejlődés számára.” Kozma [2004], 267.

¹⁰ Lásd Palánkai [2004], 35.

¹¹ „A világrend komplex szerkezetében” a két említett folyamat mellett egy további tendencia, a *dezintegrálódás*, vagyis nagyobb politikai-szervezeti egységek szétesése is jelen van (Simai [2004], 41.), amely utóbbi kérdéskört ehelyütt nem vizsgáljuk.

felhasználás transznacionalizálódását, az új technológiák nemzetközi terjedését, a verseny globalizálódását eredményezte. Ugyancsak jelentős hajtóerőt jelentett a tömegkommunikáció fejlődése, amely a fogyasztási szokások globalizálódásának felgyorsulásával járt, valamint a globalizáció reálfolyamatait messze megelőző, a világ jövőjével és az optimális világrend kialakításával foglalkozó „világmegváltó eszmék” térnyerése. Ez utóbbiak közül három irányzat emelhető ki; egyrészt „a globalizmus kollektív, közösségi eszméken alapuló, lényegében humanista felfogása, amelynek középpontjában az egyenlőségre, az emberi jogokra, a háború és erőszak nélküli fejlődésre épülő ún. pluralista és szociális világ koncepciója áll” (pl. Római Klub); másrészt a neoliberális eszmékörbe tartozó, „a piacgazdaságra épülő univerzalizáló, technokrata globalizáció eszmerendszere”; harmadsorban pedig a globalizációval részben, vagy teljes egészében szembehelyezkedő, nemzetközpontú megközelítések (kooperatív unilateralizmus, neonacionalizmus, nemzeti populizmus). (Simai [2004], 36)

Az *integrációs*, a világgazdaság folyamatait tekintve jellemzően regionális integrációs folyamatok képezik a világgazdaság fejlődésének másik fontos tendenciáját. „A regionális integráció nem mond ellent a globalizációs tendenciának, azzal összefüggésben és kölcsönhatásban fejlődik”. Az integráció minőségi fordulatot jelent a nemzetközi munkamegosztás jellegében, intenzitásában és szerkezetében (reálintegráció). Ebben a megközelítésben integrációnak tekinthető mikroszinten a vállalati struktúrák transznacionalizálódása is, amely makroszinten a regionális és globális integrációs folyamatokhoz kapcsolódik. (Palánkai [2004], 14.) Egyes nézetek szerint a regionális együttműködés lehet a globalizálódás lépcsőfoka, de jelenthet azzal ellentétes tendenciát is (Simai [2004], 41.), míg Palánkai szerint az integráció a globalizáció strukturális sajátossága. „A globalizáció a nemzetközi munkamegosztás új rendszere; a kooperációnak speciális formája és szintje, új minőség. Az integráció az általánosan vett kooperáció intenzív, komplex és intézményesített formája. (...) A globalizáció nem más, mint globális integráció.” (Palánkai [2007] 204.)

Mint Szentés rámutat, a regionalizálódás a múltban egyrészt katonai, politikai, vallási, másrészt kereskedelmi érdekek mentén zajlott, majd a második világháborút követően új hajtóerők jelentek meg. A technológiai forradalom és a transznacionális társaságok megjelenése, az államközi katonai és gazdasági együttműködések növekvő összekapcsolódása, a szociális piacgazdaságok megjelenése, a mesterséges nemzetállamok etnikai és egyéb kisebbségi problémái, a globalizációs kihívások, valamint a világgazdasági versenyben való helytállás igénye mind-mind a regionalizálódást ösztönző jelenségek. A regionalizálódás ugyanakkor a gazdasági folyamatok dimenzionális növekedését, térbeli terjedését is tükrözi, és a globalizáció termékeként kialakult koncentrált gazdasági erővel szembeni védekezés új kereteként is funkcionálhat. (Szentés [2008], 240-245.)

A földrajzi-kulturális közelségből adódó gazdasági előnyök kiaknázására az elmúlt évtizedekben egyre-másra jöttek létre regionális gazdasági szervezetek, amelyek az integráció különböző szintjeit megvalósítva, eltérő sikerrel működnek. A regionális nemzetközi gazdasági szervezetek alanyai sok esetben egyben a WTO tagjai is, így az új tagok által új integrációk létrehozásának feltételeit és a regionális integrációkkal való együttműködés feltételrendszerét a WTO szabályozza. Mindemellert kialakult egy kapcsolati háló a különböző integrációs blokkok között is, számos együttműködés, illetve annak kialakítására irányuló tárgyalás figyelhető meg az integrációs szerveződések között. A WTO által megtestesített liberalizációs törekvések sikeressége és a regionalizációs tendenciák esetenként ellentétes irányú kapcsolatot mutatnak. A nemzetközi kereskedelem globális és regionális intézmény- és szabályrendszerének együttes léte a világgazdaság szerves fejlődésének eredménye; azok egymással szoros kölcsönhatásban fejlődnek tovább; egymás melletti működésük szükségszerű feltétele a világkereskedelem sikeres működésének, biztosítva a rendszer kellő rugalmasságát.

Integrációk a világgazdaságban

A modern értelemben vett integrációk, praktikusán a gazdasági integrációk a balassai integrációs fokozatokhoz képest értelmezhetők, bár mint Simai rámutat, a gyakorlatban sok átmeneti, kevert formáció jött létre, beleértve az Európai Uniót is. (Simai [2004], 48.)

Fontos előjáróban kitérni a világgazdaság három makrorégiójára, amelyek a fejlődés új, versenyző és kooperáló erőközpontjaiként meghatározzák az előttünk álló időszak gazdasági fejlődését. Az EU létrehozásának egyik motívuma az Egyesült Államokkal és Japánnal versenyképes európai gazdasági (és politikai) tömörülés létrehozása volt. A nyugati féltekén Észak-Amerikában az USA, Kanada és Mexikó szabadkereskedelmi tömörülése, a NAFTA képezi a fejlődés centrumát. Ázsia Csendes-óceáni partvidékén alakult ki a harmadik blokk, a saját regionális és globális pozícióit erősítő Japán vezetésével. „Bár az ázsiai-csendes-óceáni erőfeszítések elsődlegesen Japán és a térség országai közötti kétoldalú kereskedelmi és beruházási kapcsolatokra épültek, az APEC megalakítása már a régió politikai integrálódása felé mutat” (Gilpin [2004], 356.) A képet azonban lassan átrajzolják a felemelkedő gazdasági hatalmak, elsősorban a BRIC országok (Brazília, Oroszország, India és Kína). A Nemzetközi Valutaalap 2007-es, vásárlóerő-paritáson mért GDP adatait vizsgálva az Egyesült Államok után közvetlenül Kína, Japán és India következik a rangsorban. Az uniós tagállamokat külön is tartalmazó összesítésben Oroszország a hetedik, Brazília a kilencedik helyet foglalja el. Az Európai Unió teljesítménye összességében meghaladja az Egyesült Államokét.¹²

A modern értelemben vett regionális integrációk közül a legkorábbi, s egyben az integrációs fejlődés során legtovább jutott tömörülés az *európai integráció*, amely egyedülként jutott el a gazdasági unió szintjére. Az EU az egyetlen integráció, amely „a föderatív aspirációjú politikai egyesülést is célul tűzi”. (Palánkai [2005], 1.) Mint ismeretes, az európai gazdasági integráció szervezeti értelemben nem korlátozódik az Európai Unióra. Az Európai Gazdasági Közösség sikerein felbuzdulva, illetve arra válaszul a kívül maradó államok 1960-ban létrehozták az Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA). A hetvenes-nyolcvanas években az EFTA számos tagja az EK tagja lett, a többi állam – részben a vasfüggöny fennállásáig kialakított status quo okán, részben pedig gazdaságuk strukturális jellemzői miatt – továbbra is kimaradt az EK-ból. A két szervezet államai – Svájc kivételével - 1992-ben hozták létre az egységes európai piacot kiterjesztő Európai Gazdasági Térséget. Azzal, hogy az EU 1995-ös bővülésével az EFTA háromtagúra szűkült, az EGT jelentősége marginalizálódott.¹³ Hasonló a helyzet a szintén 1992-ben létrehozott CEFTA-val, amely a közép-európai államok gazdasági együttműködését, a kereskedelem liberalizálását volt hivatva előmozdítani. A tagok meghatározó részének EU-taggá válásával a szervezet elveszítette jelentőségét.

A Világkereskedelmi Szervezet nyilvántartása szerint a 200-at is eléri a regisztrált, működő regionális gazdasági tömörülések száma, amelyből sok esetben a – döntően, mintegy 90 százalékban szabadkereskedelmi – megállapodások végrehajtására külön szervezetet is létrehoztak.¹⁴ Emellett számos regionális politikai, biztonsági és egyéb nemzetközi szervezet jött létre világszerte. A legjelentősebbek ezek közül – a teljesség igénye nélkül – az EU, az amerikai kontinensen a NAFTA, a MERCOSUR, a SELA, a CARICOM, Ázsiában az ASEAN, az APEC, a SAARC, az ACC (Arab Cooperation Council), a CAEU (Council of Arab Economic Unity) és a GCC (Gulf Cooperative Council), Afrikában pedig az ECOWAS, a COMESA, az UDEAC, a CEEDAC és a SADC. Az integrációk méretét és mélységét tekintve jelentős eltérések tapasztalhatók. Az együttműködés zömmel fejlesztési, együttműködési célokat szolgál. Néhányuk tulajdonképpen preferenciális övezetnek, vagy szabadkereskedelmi térségnek tekinthető. (Simai [2004], 48-50.)

¹² Lásd: www.imf.org

¹³ Lásd bővebben: Blahó-Palánkai-Kengyel [2004], 366-368.

¹⁴ Lásd: www.wto.org

A gazdasági integrációk létrejöttét tekintve két jelentősebb hullámról beszélhetünk. A fejlődő országok szerveződéseinek első szakaszában az *importhelyettesítés* és a nyereséges regionális specializáció megvalósításának elősegítése állt az intézkedések középpontjában. Ennek elérésére három irányzat alakult ki; egyrészt a klasszikus integrációs szerveződések, másrészt a komplementer megállapodások kötése (pl. a LAFTA államai között), harmadrészt pedig kormányközi megállapodások új ágazatok, termelési módok meghonosítására. E törekvések többsége (talán a Dél-Afrikai Vámunió, SACU) kivételével nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kilencvenes évek elején ismét lendületet vettek a regionális kezdeményezések, amelyek már jellemzően olyan országokat integráltak, amelyek az importhelyettesítés helyett az *exportra összpontosító*, a külső kereskedelmi akadályok lebontásában is érdekelt gazdaságpolitikát követtek (MERCOSUR, ASEAN, NAFTA, stb.). (Blahó-Palánkai-Kengyel [2004], 372-373.)

Egy, az Európai Központi Bank által 2004-ben végzett kutatás¹⁵, amely öt Európán kívüli régióban (Független Államok Szövetsége, Közel-Kelet, Afrika, Távol-Kelet, Latin-Amerika) vizsgálta a gazdasági integrációkat, arra a következtetésre jutott, hogy különböző térségekben a gazdasági integráció különböző intenzitással és eltérő keretek között fejlődött. Az integráció fokának mérésére gazdasági és intézményi kritériumokat használtak. A gazdasági mutatók közül a regionális kereskedelmi integráció, a gazdasági nyitottság, az egy főre eső nemzeti jövedelem, az üzleti ciklusok, a nominális kamatok és a régió belüli árfolyam volatilitás elemzésére került sor. Intézményi szinten a regionális és szubregionális megállapodásokat vizsgálták az EU-ban 1957 óta végbemenő integrációs folyamatot összehasonlítási alapul használva. Az elemzés végkövetkeztetése szerint az integrációs motívumok nem voltak egységesek, esetenként a gazdasági szükségszerűség, máskor a politikai indítékek domináltak, ugyanakkor hosszabb távon a két tényező bizonyos fokú kölcsönhatásával is lehet számolni. A regionális gazdasági integrációt nem lehet egységes elvek alapján magyarázni; az európai gazdasági integrációban a kezdetektől fogva jelentős szerepet játszott az intézményi faktor, a Távol-Keleten viszont a regionális termelésszervezés volt meghatározó. A vizsgálat szerint a régió belüli jövedelem különbségek valóban hatással vannak az integráció szerkezetére, intenzitására azonban nem feltétlenül. Az EU-ban például – különösen a 2004-es bővítés előtt – viszonylag alacsonyak voltak az egy főre eső jövedelem különbségek, amely inkább a végtermék kereskedelmet ösztönözte. A Távol-Keleten az egy főre jutó jövedelmekben meglévő jelentős különbségek a régió kívüli exportra kerülő résztermékek iparágon belüli regionális kereskedelmét mozdította elő inkább. A strukturális tényezők szintén jelentős mértékben befolyásolhatják az integrációs folyamatot.

A kutatás szerint az integráció sikere nagyban múlik azon, hogy az integrációs célok a helyi gazdasági és politikai feltételekkel összhangban, reálisan kerülnek-e meghatározásra. A regionális integráció fejlesztése melletti tartós politikai elkötelezettség a siker egyik fontos előfeltétele. Önmagában a közös intézmények létrehozása nem elegendő az integráció sikeres fejlődéséhez.¹⁶ Magasabb fokú integráció elérésének azonban komoly gátja lehet a megfelelő intézményi háttér hiánya. A Távol-Kelet példája azt igazolja, hogy a globalizáció és a regionális integráció egymással harmóniában is fejlődhetnek, itt a regionális integráció szinte a globalizáció „melléktermékének” is tekinthető. Ez az úgynevezett nyitott regionalizmus tulajdonképpen erősíti a globalizációt, az olyan regionális integráció azonban, amely ellentétes a WTO elveivel, kockázati tényezővé válhat.

¹⁵ Economic integration in selected regions outside the European Union, *European Central Bank Monthly Bulletin*, 2004 October, 68-84.

¹⁶ Az Európai Uniót kívül csak három latin amerikai megállapodás: a CAN (az Andesi Közösség), a CACM (a Közép Amerikai Közös Piac) és a CARICOM (Karibi Közösség és Közös Piac) eredményezett nemzetek feletti szervezeteket és jogszabályokat.

Hol tart az európai gazdasági integráció?

Az EU gazdasága jelentős változásokon ment keresztül az integrációs folyamat során. A tagállamok gazdasága – részben az integrációs munkamegosztásnak köszönhetően – erőteljesen nemzetköziesedett, a tagállamok közötti interdependencia erőssé vált. (A belső kereskedelem összereszkedelmén belüli aránya az 1958-as 30%-os szintről 2004-re 64-67% körüli szintre emelkedett). A közös piac kialakításával szabaddá váltak a közösségen belüli tényezőáramlások. Míg a hetvenes évekig az EK jellemzően (amerikai) tőkeimportőr volt, a nyolcvanas évektől a folyamat kétirányúvá vált, az ezredfordulóra pedig az EU nettó tőkeexportőri pozíciója megszilárdult. A kétezres évek elejére az EU országainak gazdasága erőteljesen transznacionalizálódott, amelyet az egységes piac, az euró bevezetése és a transzeurópai hálózatok közös kiépítése is elősegített. A kelet-európai tagjelöltek gazdasága sikeresen integrálódott az EU gazdaságába. Ezzel együtt komoly versenyképességi problémákkal szembesül az Európai Unió. A hetvenes évek óta nem sikerült a korábbi magas növekedési ütemet produkálni; az európai gazdaság az elmúlt két-két és fél évtizedet tekintve évente átlagosan mintegy 2-2,5 %-os gazdasági növekedést produkált, míg az Egyesült Államok hosszabb távon évi 3,5% körüli növekedésre képes. Különösen a vezető nagyhatalmak gazdasága lassult le, míg a kohéziós országok sikerrel hozták be lemaradásukat. Mindez strukturális okokkal magyarázható; az új technikai forradalom által okozott változásoknak nemcsak a termelésben, de az oktatásban, a szakképzésben, a foglalkoztatottságban is változásokat kell indukálnia. Ma az EU gazdaságait viszonylag magas strukturális munkanélküliség, de kedvező inflációs helyzet jellemzi. A gazdasági integráció fejlődése során a pozitív integrációs hatások mindvégig túlsúlyban voltak. (Palánkai [2007], 144-162.)

A gazdasági integráció jellegzetességei az alábbiakban ragadhatók meg:¹⁷ (1) A Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) a nem föderatív alapon létrehozható gazdasági integráció szinte legmagasabb szintjét képviseli. Az egységes belső piac fő hiányosságaiként a szolgáltatási piac tökéletlenségeit, a tényezőpiacok tekintetében pedig a munkaerő szabad áramlásának mesterséges akadályozását tekinthetjük. (2) A gazdasági unió erőteljesen központosított, a nemzeti kompetenciákat a helyi érdekű gazdasági ügyekre korlátozza. Kivételt jelent a közvetlen adók kivetése, valamint a foglalkoztatáspolitikai és a szociálpolitika, amelyek a koordináció erősödése ellenére akadályozzák az egységes európai gazdaságpolitika érvényesülését.¹⁸ (3) A politikai egységesülés zökkenői kétségkívül akadályozzák a gazdasági unió kiteljesedését. A dezintegrációs hangok felerősödése az árupiac egységét ugyan nem veszélyeztetheti, de a szolgáltatási és munkaerőpiac integrációját visszavetheti. (4) Fontos sajátossága az európai integrációnak, hogy az egységes gazdasági tér révén az egységes belső piac lényegesen túlterjed az Unió határain. (5) Mindezek alapján a gazdasági integráltság tekintetében az alábbi csoportok azonosíthatók: a) Az alapító országok, Ausztria, Finnország, Írország, Spanyolország és Portugália, valamint Görögország teljes értékű résztvevői a belső piacnak és az eurózónának egyaránt, az új tagállamokhoz fűződő kapcsolataiban azonban munkaerő- és tőke mozgási korlátozásokat érvényesítenek. (b) Nagy-Britannia, Svédország és Dánia nem vezették be az eurót, az új tagállamokkal szemben korlátozásokat vezettek be. (c) Az újonnan csatlakozott államok vonatkozásában a már említett korlátozások vannak érvényben, míg ők meghatározott ideig a mezőgazdasági ingatlanforgalomban alkalmazhatnak megkötéseket a többi tag vonatkozásában. Szlovénia, Málta és Ciprus már az eurózóna része, Szlovákia rövidesen azzá válik, míg a többi csatlakozott kívül rekedt a GMU-n. (d) Az egységes gazdasági térséghez tartozó EU-n kívüli

¹⁷ Dienes-Oehm [2006] 104-114.

¹⁸ Megjegyezzük, hogy számos más terület, így a befektetés-ösztönzés, vagy az energiapolitika ugyancsak lényegében nemzeti szintű irányítása ugyancsak jelentősen csorbítja a közös gazdaságpolitikai koordináció mozgásterét.

államok integráltsági foka a legalacsonyabb, de kétségkívül az európai gazdasági integráció szerves részét képezik.

Az európai modell

Az európai integrációs jelenség megértése, főbb jellegzetességeinek feltárása érdekében áttekintettük a jelentősebb integrációelméleti irányzatokat. Arra azonban, hogy mit is tekinthetünk valójában „európai modellnek”, - noha az elméletek kavalkádja segíti az integrációs jelenség egy-egy aspektusának jobb megértését - teljes értékű választ ezek az elméletek sem adnak. Mint Palánkai rámutat, az integrációelméleti iskolák ugyan külön-külön az integráció egy-egy mozzanatára összpontosítanak, de együttesen átfogó képet adnak a jelenségről. (Palánkai [2004], 27.) Taylor hívja fel a figyelmet az általa „multi-theorising”-nak (elméletdömpingnek) nevezett jelenségre, amely a kilencvenes évek elejétől jellemzi az integrációelméletet. Lényegében az integráció nagy kérdéseitől való eltávolodás, a részterületek megértésének előtérbe kerülése és új tudományterületek beemelése jellemzi a folyamatot, amely az Európa-tanulmányok közkeletűvé válásával, sui generis jellegének háttérbe szorulásával járt együtt. (Taylor [2008], 90.)

Az európai modell kifejezés, amely gyakran tartalmazza a gazdasági és szociális jelzőt is, ismétlődő szereplője az uniós munkaanyagoknak, a gazdasági és politikai diskurzusnak, definiálására azonban a közösség részéről sem került sor. Az Alkotmány tervezete az európai szociális modell eszméjét úgy írja körül, hogy az egyenlőség a szabadsággal, demokráciával, jogállamisággal együtt kerül említésre. Részét képezi a teljes foglalkoztatottság igénye, a szociális partnerek uniós szintű szerepének elismerése, a munka világához kapcsolódó új jogok bevezetése, a szegénység felszámolása, a nők és férfiak egyenlősége, a gyermekek jogainak biztosítása, a nemzedékek közötti szolidaritás, a fenntartható fejlődés, a szociális piacgazdaság és tisztességes verseny, a tagállamok közötti szolidaritás. Az európai szociális modell jövőjével, fenntarthatóságával foglalkozott az állam- és kormányfők informális találkozója Hampton Court-ban, illetve ennek folyamányaként 2006. márciusában a brüsszeli Tanács-ülés is.

Az európai gazdasági és szociális modell meghatározására három megközelítés kínálkozik. Először: az európai államok gazdasági berendezkedése - beleértve az állami újraelosztás mértékét, elveit, forrásait, a szociális gondoskodás intézményrendszerét - jelentős eltéréseket mutat. Európai modellnek eszerint azt a *közös nevezőt* tekinthetjük, amely a tagállamok gazdasági-társadalmi berendezkedésében fellelhető, amely jelenti egyrészt az EU által megtestesített közös normarendszert, másrészt a közös hagyományokban gyökerező gazdaság- és társadalomfilozófia érvényesülését. „A skandináv modellt a széleskörűen értelmezett szociális jogok biztosítása és magas újraelosztási arányok jellemzik, miközben a rendszer anyagi fedezetét az általános adózás teremti meg. Az angolszász modell szelektíven gondoskodik az állampolgáiról, alacsony az újraelosztás szintje és a fedezetet itt is az általános adózás bevételei adják. A kontinentális modell a kontinentális Európa legtöbb országában jellemző.” A modellben keveredik az állami gondoskodás és a családi hagyomány, nagy jelentősége van a szociális biztonságnak, amelyet a munkabérhez kapcsolódó járulékbefizetések finanszíroznak. A rendszert magas újraelosztási arányok és egyenlőtlen teherviselés jellemzi. A mediterrán modell hasonlít a kontinentálishoz, de a szociális háló egy részét a család látja el és a szociális juttatások terén jelentős egyenlőtlenségek tapasztalhatók (Marján-Nagy [2006], 74.). A különbségek ellenére, - mint a Bizottság hampton court-i előterjesztése rávilágít -, mindegyik rendszer rendelkezik a sajátos európai jellemvonásokkal. (1) A nemzeti gazdaság- és szociálpolitikák olyan közös értékekre épülnek, mint a szolidaritás, a kohézió, az egyenlő esélyek, a diszkrimináció elleni küzdelem, a munkahelyi egészség és biztonság biztosítása, mindenki számára elérhető oktatás és egészségügyi ellátás, életminőség és minőségi munka, fenntartható fejlődés és a civil társadalom bevonása. Ezek az elvek Európa értékválasztását képviselik a szociális piacgazdaság fejlesztése során és megjelennek az EU

alapszerződéseiben, joganyagában, alapjogi chartájában és egyéb dokumentumokban. (2) Az európai polgárok lényegesen nagyobb elvárásokat támasztanak az állammal szemben, mint az Ázsiában, vagy Amerikában jellemző. A közsféra jelentős szerepe várhatóan a jövőben fennmarad. (3) Az erős „európai dimenzió” erősíti a nemzeti rendszereket a közös politikákon keresztül (ilyen a makropolitika által biztosított stabilitás, a belső piac és a szociális napirend által generált dinamizmus és a strukturális alapok által támogatott kohézió). (4) A kormányok, a vállalatok és a szakszervezetek közti társadalmi párbeszéd és partnerség erős hagyományokkal rendelkezik, bár az egyeztetési mechanizmusok tagállamonként igen eltérőek.¹⁹

Másodszor, az európai modell sajátosságai meghatározhatók *a világgazdaság más nagyrégióival*, elsősorban az Egyesült Államokkal és az angolszász gazdasági rendszerrel, valamint a távol-keleti fejlesztő állam modelljével összehasonlítva. A téma részletes körüljárása meghaladja e tanulmány kereteit, így csak a legjellemzőbb eltérések felvázolására vállalkozunk. A politikai gazdaságtan nemzeti rendszerei közötti különbségeket Gilpin három területen; az állam gazdasági tevékenységének céljai, az állam gazdasági szerepe és a vállalati szektor üzleti gyakorlata területén tartja a legjellemzőbbnek. Az amerikai modell a kompetitív piacgazdaság neoklasszikus modelljét követi: „a gazdasági tevékenység elsődleges célja a fogyasztói hasznosság növelése a jólét maximalizálása útján, míg e jólét (társadalmi) elosztása másodlagos jelentőséggel bír.” (Gilpin [2004], 150-151.). Összességében, míg az európai modell az egyenlőséget, a munka biztonságát, a magas állami újraelosztást preferálja, az angolszász modell tolerálja az egyenlőtlenséget, a munka hatékonyságát helyezi előtérbe, alacsonyabb állami redisztribúció mellett. A két modell vállalatirányítási és vállalatfinanszírozási kultúrájában is jelentős eltérések vannak. (Marján-Nagy [2006], 70-71.) A fejlesztő államkapitalizmus japán modellje az állam központi szerepére épít a nemzetgazdaság fejlődésében és a világgazdasági versenyben. A rendszer nagy hangsúlyt helyez a társadalmi egyenlőségre és a harmonikus fejlődésre. Az állam nagy szerepet vállal a gazdaságfejlesztési irányok és eszközrendszer meghatározásában, ugyanakkor számos közfeladatot (például szociális jóléti feladatokat) a magánvállalatok látnak el. Az EU-25 átlagában a GDP 27 százalékát költötték szociális célokra, míg az Egyesült Államokban 15, Japánban pedig 17 százalékot.

Harmadszor, az európai modell megragadható, mint *építkezési folyamat*; rajta keresztül nyomon követhető, hogy az európai államok milyen közös válaszokat képesek adni a világgazdaság kihívásaira és a belső problémákra úgy, hogy közben közösen vallott értékeik is kikristályosodnak. Ez az építési/építkezési folyamat követhető nyomon a közösségi szintű fejlesztési programokban, így aktuálisan a romló versenyképességre adott közösségi válasz gyanánt 2000-ben megszületett lisszaboni stratégia formálódásában is, amelynek célja, hogy az Unió 2010-re a világ legversenyképesebb térségévé váljon. Mint Palánkai Tibor rámutat²⁰, a lisszaboni program struktúrája összefoglalja az európai modell legfontosabb elemeit. Nem véletlenül, hiszen a tagországok konszenzusát élvező célkitűzések a kihívások közös értelmezését, értékelését és azonos értéktartalmú válaszokat feltételeznek. A három alappillérre; a tudásalapú, dinamikus gazdaságon alapuló versenyképességre, a szociális modell humán erőforrás fejlesztésén és aktív jóléti állam megteremtésén alapuló reformjára, és a koherensebb, a meglévő eszköztárakat ésszerűbben kiaknázó és nyitott koordinációs mechanizmussal kiegészítő döntéshozatalra épülő program bonyolult célrendszert fogalmazott meg. A 2001-es göteborgi Európai Tanács ülése „fenntartható fejlődésre irányuló stratégiát fogadott el és a foglalkoztatásra, gazdasági reformra és társadalmi kohézióra irányuló lisszaboni folyamatot környezetvédelmi dimenzióval egészítette ki.”²¹ A 2002-es

¹⁹ European values in the globalised world http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/COM2005_525_en.pdf

²⁰ Palánkai Tibor [2007]: Az integráció gazdasági mozgatórugói, in: Kende Tamás-Szűcs Tamás-Jeney Petra (szerk.): Európai közjog és politika, Complex Kiadói Rt., 124-127.

²¹ http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00200-r1.en1.pdf

barcelonai Tanács ülés a kutatás-fejlesztési források tetemes, a GDP 3%-áig terjedő növelését irányozta elő. A program az első öt évben nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, teljesülése legalábbis vegyes képet mutatott. Míg a foglalkoztatás némi bővülése és az információs technológia terjedése pozitívumnak tekinthető, sem a munkahelyteremtésben, sem a K+F kiadásokban nem sikerült érdemi fordulatot elérni.²² A célrendszer hangsúlyai 2005-ben némileg módosultak; a munkahelyteremtésre, a gazdasági versenyképesség növelésére koncentrálnak elsősorban, ugyanakkor a fenntarthatóságot és a szociális kohéziót kell, hogy szolgálják továbbra is. Azóta a Tanács rendszeresen foglalkozik az elért eredményekkel és korrigálja a cél- és eszközrendszert, amennyiben szükséges. A stratégia új, hároméves ciklusában (2008-2010) a 2006-ban azonosított négy kiemelt reformterület (tudás és innováció, üzleti környezet, foglalkoztatás, energia és klímaváltozás) továbbra is prioritást élvez. A bizottsági csomagról, illetve az új ciklus beindításáról a 2008. márciusi Európai Tanács hozott döntést, megállapítva, hogy a stratégia immár eredményeket is hozott. Összességében azonban az eredmények alulmúlják a várakozásokat, Európa versenyképességi lemaradása egyelőre fokozódik.²³

Ahogy maga a végcél, a versenyképesség is összetett, heterogén fogalom, az említett alappillérek is számos tekintetben összefüggnek, összekapcsolódnak. A makroszintű fejlődési kilátásokat, versenyképességi potenciált vizsgáló elemzések a termeléshez szorosan köthető faktorokon túl ma már általánosan figyelembe veszik az egészségügy, az oktatás, az innováció, az üzleti kultúra, vagy az infrastruktúra állapotát is. Az egyik legelfogadottabb – a World Economic Forum által kidolgozott, kilenc komponensű – nemzetközi versenyképességi index (Global Competitiveness Index – GCI) három csoportba sorolva, az alapvető versenyképességi faktorok (intézményrendszer, infrastruktúra, makrogazdaság, egészségügy és alapfokú oktatás), a hatékonyságnövelő faktorok (felsőoktatás, piaci hatékonyság, technológiai adottságok), illetve az innovációs faktorok (üzleti kultúra, innováció) szerinti értékelés alapján rangsorolja a nemzetgazdaságokat.²⁴

Mint az előbbiekből látható, az európai modellnek a közösség által legfontosabbnak ítélt elemei a versenyképes belső piac, a szociális kohézió és a fenntartható fejlődés. A *szociális dimenzió* az európai integrációs folyamat kezdetétől fogva létezik. Míg azonban 1957-ben meglehetősen kis terjedelemben, a gazdasági célok mintegy mellékes velejárójaként jelent meg, az elmúlt 50 év folyamatos jogfejlődése eredményeként az EU, mint gazdasági-társadalmi-politikai integráció meghatározó vonásává vált. Pontos terjedelme nehezen határozható meg az alapvető emberi, szociális és gazdasági jogok szoros összekapcsolódása miatt, de tény, hogy a szűken vett szociálpolitikai feladatoknál lényegesen szélesebb területet (foglalkoztatáspolitikai, esélyegyenlőség, társadalmi párbeszéd, munkabiztonság) fog át. A szociális dimenzió fokozatosan, elsősorban a gazdasági célokhoz kapcsolódóan, azok elérését elősegítendő alakult ki. Az integráció elmélyülése, a gazdasági recesszió, a szociális feszültségek növekedése és a humán erőforrás versenyképességi tényezőként való definiálása együttesen erősítette fejlődését. Mára – a világ regionális integrációi között egyedülálló módon – a szociális dimenzió az Európai Unió meghatározó vonásává, ismérvévé vált. A szociális modell az Alkotmány tervezetében teljesedett ki.²⁵ A tervezet az Alapvető Jogok Chartájával is kiegészült, amely azonos szintre emeli a gazdasági és szociális jogokat a polgári és politikai jogokkal, és amely a lisszaboni szerződéshez is csatolásra került. „E Charta, tiszteletben tartva az Unió hatásköreit és feladatait, valamint a szubszidiaritás elvét, újlag megerősíti azokat a jogokat, amelyek különösen a tagállamok közös alkotmányos hagyományaiából

²² A legismertebb a Wim Kok vezette munkacsoport jelentése. Lásd bővebben Iván [2006.] 82-87.

²³ Míg a kereskedelembe kerülő termékek vonatkozásában Amerikával szemben kevésbé, sokkal inkább a feltörekvő távol-keleti hatalmakkal szemben mutatkozik versenyhátrány, addig a makrogazdasági versenyképesség komplex mutatói (innováció, a K+F, tudásalapú társadalom, stb.) és a szolgáltatási szektor hatékonysága tekintetében erőteljes lemaradás tapasztalható az Egyesült Államokkal összevetve. Lásd bővebben: Palánkai [2007] 126-127, 157.

²⁴ Lásd bővebben: World Economic Forum Global Competitiveness Report 2006-2007

²⁵ Im. Szociálpolitika fejezet, III-209. cikk

és nemzetközi kötelezettségeiből, az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményből, az Unió és az Európa Tanács által elfogadott szociális chartákból, valamint az Európai Unió Bíróságának és az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogából következnek. (...) E jogok gyakorlása együtt jár a más személyek, az emberi közösség és a jövő nemzedékek iránt viselt felelősséggel és kötelezettségekkel.”- szól a dokumentum preambuluma.²⁶ A Charta a már ismert és elismert polgári és politikai, valamint gazdasági és szociális jogok katalógusát új rendszerben, a méltóság, a szabadságok, az egyenlőség, a szolidaritás, a polgárok jogai és az igazságszolgáltatás témakörökhöz kapcsolva tárgyalja. Ez a megközelítés jelzi az Unió szociális dimenziójának erőteljes fejlődését. Míg ugyanis az első és második generációs emberi jogok hierarchiája a nemzetközi jogban tagadhatatlanul jelen van, az Alapjogi Charta ezeket *egyenrangúakként* tárgyalja és ismeri el. A szociális dimenzió fejlődését ezzel együtt végigkíséri a tagállamok szociális ellátórendszereinek eltérő fejlettségéből, színvonalából adódó konfliktus, annak ellenére, hogy az ellátó rendszerek harmonizációja már a Római Szerződés célkitűzései között is szerepelt. A további egységesülésnek ez nyilvánvaló feltétele.

A *fenntartható fejlődés* problémája az ENSZ riói konferenciáján került a nemzetközi együttműködés napirendjére, az Európai Közösség az Egységes Európai Okmányban emelte közös politikái közé a környezetvédelmet. A maastrichti és az amszterdami szerződés közösségi vezérelvvé tette a fenntartható fejlődés követelményét. Mindez kiterjed a környezet védelmére, a környezetminőség javítására, az emberi egészség védelmére, a természeti erőforrások ésszerű használatára, a környezetvédelmi szempontok közösségi tevékenységekbe való integrálására, az elővigyázatosság és a megelőzés elvére, a károk helyreállításának azok forrásához kapcsolására, a „szennyező fizet” elvre, valamint a nemzetközi környezetvédelmi problémák kezelésére. A Közösség másodlagos jogában már 1967 óta szerepelnek környezetvédelmi szabályok. A jellemzően irányelvekkel történő, tehát rugalmasabb helyi megoldásokat lehetővé tevő szabályozások nagy része ma már a Tanács és a Parlament egyenrangú részvételét biztosító együttdöntési eljárásban születnek. A közösségi környezetpolitikai célokat és kereteket a többéves környezetvédelmi akciótervek tartalmazzák. Emellett kiemelkedő jelentőségű az Európai Unió fenntartható fejlődés stratégiája, amelynek három pillére a gazdasági növekedés, a szociális kohézió és a környezetvédelem. (Bartha [2006], 503-505.) A másodlagos környezetvédelmi joganyag fejlődése mellett a fenntarthatóság követelményeinek érvényesülését az egyéb politikákba való beépülése is előmozdítja. A fenntarthatóság a közösségi energiapolitika főbb irányait meghatározó 2006-os Zöld Könyv (Európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért) egyik alapeleme éppúgy, mint a már említett, a közösség versenyképes fejlődését célul tűző lisszaboni stratégiáé. Az EU ellentétben fő gazdasági riválisával, az Amerikai Egyesült Államokkal – tagállamai révén és maga az Európai Közösség is – részese és támogatója az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentését előíró kiotói jegyzőkönyvnek. A Tanács európai energiapolitika alapvetéseit tartalmazó nyilatkozata²⁷ szerint az éghajlatváltozás vonatkozásában az Unió *független* kötelezettségvállalása, hogy 2020-ig 1990-hez képest legalább 20%-kal csökkenti az üvegházhatású gázok kibocsátását (és ezt 30%-osra növeli, ha más iparosodott országok hasonló mérvű csökkentésekre vállalnak kötelezettséget). A *megújuló energiaforrások* tekintetében 20%-os kötelező célkitűzés 2020-ig, ezen belül a bioüzemanyagok legalább 10%-os részesedése az Unió teljes benzin- és dízelolaj-fogyasztásából.²⁸ A fenntartható fejlődés természetesen nem csupán a környezeti tényezőkre terjed ki, magába foglalja az emberi tényező védelmét, a humán erőforrás megóvását, így jelentős mértékben összefügg a szociális dimenzió fejlődésével és – az oktatáson, egészségi állapoton, az idősödő társadalom problémáján keresztül – a versenyképességgel is. A

²⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:HU:PDF>

²⁷ BRUSSELS EUROPEAN COUNCIL 8/9 MARCH 2007 PRESIDENCY CONCLUSIONS

²⁸ A bioüzemanyagok preferenciája környezeti hatásai, magas költségeik és a termőterületek lekötésének élelmiszergazdasági vonatkozásai miatt újabban vitatott.

fenntartható fejlődés elvének alkalmazása az Unió számára nemcsak önként vállalt teher, de lehetőség is; a környezetvédelmi ipar, az energiatakarékos eljárások, technológiák kifejlesztése terén az EU stratégiai előny megszerzésére törekszik. Intézményi szempontból európai sajátosságnak tekinthető az alapító szerződések által szabályozott területeket érintő ellenőrző mechanizmusok, monitoring rendszerek működtetése, amely a közös intézmények felügyelete alatt álló jogi és szabályozási térséggé tette az Európai Uniót. (Taylor [2008], 140.)

Fentieket figyelembe véve az európai modellt meghatározhatjuk úgy, mint az európai szociális piacgazdaságok olyan egységes belső piacon, közös politikákon és intézményrendszeren alapuló, integrált építkezési, fejlődési folyamatát, amely a növekedést, a gazdasági versenyképesség javítását az integráció szociális dimenziójával és a fenntartható fejlődés követelményeivel összhangban kívánja megvalósítani. Az európai modell középpontjában az ember, az egyén áll, akinek polgári, politikai, gazdasági, szociális és szolidaritási jogait egyaránt garantálja a gazdasági-politikai integráció intézményrendszere.

Az EU, mint gazdasági-közösségi modell kilátásai

Az európai modell hozadéka

Az Európai Unió a világ egyik legnyitottabb gazdasága, szervesen épül a világgazdaság folyamataiba, amely politikai, biztonságpolitikai szempontból jelentős stabilizációs faktort jelent. „Az ezredfordulóra az Európai Unió körül az ún. reálgazdaságban az interdependencia olyan hálózata épült ki, amely a világgazdaság jelentős részével szemben elképzelhetlenné teszi erőszak alkalmazását.” (Balázs [2002], 69.) A második világháború utáni új gazdasági rend önmagában is békésebb együttműködés lehetőségét teremtette meg; olyan szupranacionális intézményrendszer kialakítását jelentette, amely keretet biztosított a nemzetközi gazdasági együttműködésnek. Nem csupán arról van szó, hogy az államok bizonyos kompetenciákat nemzetközi szervezetek (IMF, Világbank, később a WTO), illetve rezsimek (árfolyamrendszerek, GATT) hatáskörébe utaltak, de arról is, hogy ez az intézményrendszer kitermelte azokat a vitarendezési mechanizmusokat, amelyeken keresztül az államközi gazdasági konfliktusok rendezhetők.²⁹ Így az államok gazdasági érdekközései egyezményes csatornákon, a nemzetközi békét és biztonságot nem veszélyeztetve zajlanak és nyernek megoldást. Ebben tehát lényegesen meghaladja az első világháború előtti liberális aranykornak tekintett integrált világgazdaságot a mai; léteznek azok a *konfliktuskezelő mechanizmusok*, amelyek akkor hiányoztak a gazdasági-politikai feszültségek eszkalálódásának megakadályozásához.

Az Európai Unió, mint új típusú gazdasági integráció, mint láthattuk, a legmagasabbra jutott fel a balassai integrációs lépcsőn. Az EU más, erősebb köteleket képez, mint más gazdasági integrációk és egyéb nemzetközi szervezetek, rezsimek, hiszen a tagállamok szuverenitásuk sokkal jelentékenyebb részét delegálták közösségi szintre. A tagállamok kompromisszumai mentén fejlődő unió több tekintetben tud hozzájárulni a békés nemzetközi kapcsolatokhoz. Egyrészt maga, mint nemzetközi szervezet, saját szabályrendszerével stabilitást biztosít a tagállamközi kapcsolatokban. Ezt biztosítja a közösség elsődleges és másodlagos joganyaga, a tagállami és közösségi hatáskörök szubszidiaritási elven alapuló világos elhatárolódása, a tagállami érdekkellentétek feloldását biztosító bonyolult döntéshozatali struktúrák és az EU jog érvényesítését szolgáló Európai Bíróság működése.

Másrészt, mint a nemzetközi rendszer sajátos szereplője, a külvilággal ápolott kapcsolatain keresztül segítheti elő a békés kapcsolatok fenntartását a világ országai között. Az „európai külpolitika” komplex fogalom, a külpolitikai tevékenység legalább három formáját öleli fel:³⁰(1) Az európai külpolitika

²⁹ Utalhatunk egyebek mellett a Világkereskedelmi Szervezet vitarendezési eljárásaira, vagy az Energia Charta keretében működő választottbírói mechanizmusra.

³⁰ Lásd: Kiss J. László: A külpolitikától az EU-politikáig, avagy a külpolitika-kutatás új napirendje, in: *Magyar külpolitika a 20. században* (szerk.: Gazdag Ferenc - Kiss J. László), 308.

külgazdaság-politikai dimenziója, amely az Európai Közösségek eredendő, a harmadik országokhoz fűződő kereskedelem- és fejlesztéspolitikai kapcsolatait foglalja magában. (2) A maastrichti szerződés által létrehozott közös kül- és biztonságpolitika (CFSP), mint az „európai külpolitika” eredendő politikai dimenziója. (3) A tagállamok által folytatott nemzeti külpolitikák. A felsorolás kiegészíthető a tagállamok nemzeti külgazdaság-politikáinak külpolitikai aspektusaival is, hiszen a külgazdasági kapcsolatrendszer egy részének alakítása – különös tekintettel az export- és befektetés-ösztönzésre³¹ – gyakorlatilag ma is a tagállamok szintjén folyik. Bár az európai integráció alapvetően gazdasági indíttatású, a közös külpolitika kérdése már a kezdetektől fogva napirenden van. Az elmúlt 15 évben az Unió újult erővel igyekszik biztosítani, hogy politikai és biztonságpolitikai szerepvállalása jobban megfeleljen kereskedelmi és gazdasági súlyának. Az uniós külpolitika egyik legfajslúlyosabb kérdése az Unió és intézményei, valamint a tagállamok közötti hatáskörmegosztás, amely ma a jogosultságok legnagyobb részét a tagállamok birtokában hagyja, de a döntéshozatali folyamatban részt vesz az Európai Bizottság és – kisebb mértékben – az Európai Parlament is.³² Az Alkotmány szerződés hatályba lépése jelentős előrelépést hozott volna ezen a területen is. A 2007. decemberi lisszaboni szerződésben is lefektetett közös külképviselet intézménye hatékonyabbá és áttekinthetőbbé tenné a szervezetenleg széttagolt EU-külpolitikát.

Az unió külkapcsolat-felfogása a koncentrikus körök elvét tükrözi. A legszorosabb kapcsolatot a tagjelölt országokkal ápolja. Ugyancsak kiemelt területnek tekinthető a szomszédságpolitikába tartozó kör, amely Észak-Afrika és a Közel-Kelet, valamint Kelet-Európa és a Kaukázus államaira terjed ki. A világ többi részével fejlesztési és gazdasági együttműködés jellemzi, ami jobbra a harmadik világ országait segíti az ENSZ millenniumi fejlesztési célkitűzéseinek megvalósításában. A kétoldalú kapcsolatokon túl az Európai Unió világszerte erős jelenlétre törekszik a nemzetközi szervezetekben (köztük az ENSZ-ben, annak szakosított szervezeteiben, az OECD-ben, a WTO-ban, a NATO-ban, és az Európa Tanácsban). Az azonban, hogy ezt milyen minőségben (tagként, megfigyelőként, szakértői szinten) teszi, esetenként eltérő. Az Unió már a nyolcvanas évektől építi és erősíti kapcsolatait a regionális tömörülésekkel, elősegítendő a kereskedelmi forgalmat és a befektetések áramlását az EU, valamint Latin-Amerika és Ázsia dinamikus térségei között. Az ASEAN-nal 1980-ban, az Andesi Közösséggel 1984-ben kötött megállapodást. Ázsiai partnereivel fennálló kapcsolataiban túllépett a kereskedelemre és a segélyezésre alapozott kapcsolatokon; helyette ún. megerősített partnerség kialakítására törekszik. Az 1994-es esseni csúcson elfogadott új Ázsia-stratégia, valamint az ennek nyomán az ASEAN-nal kialakított Ázsia-Európa Találkozó (ASEM) célja, hogy a két fél gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális kapcsolatai dinamikusan fejlődjenek, amely akár a szabadkereskedelem is elvezethet.

A nemzetközi rendszer szereplőjeként az EU a közös politikák területén közös hangon szólal meg a nemzetközi fórumokon. Az EU jellemzően önállóan és tagállamai útján egyaránt részesévé válik multilaterális nemzetközi megállapodásoknak a legkülönbözőbb területeken. A legjelentősebbnek tekinthető e téren a kereskedelem- és politikai, ahol a Világkereskedelmi Szervezet keretében zajló kőkemény viták az EU előre kialakított, egységes álláspontot képvisel. A „közös hang” igénye olyan stratégiai ágazatokban is megfogalmazódott, mint az energiapolitika. Utóbbi területen azonban egyelőre még a tagállami megnyilvánulások a meghatározóak. Az EU normarendszerének kiterjesztésében kiemelkedő fontosságú a közösség külső fejlesztési politikája; az EU a legnagyobb segélyező a világon. Egyes vélemények szerint a multilaterális humanitárius és fejlesztési segítségnyújtási tevékenység az EU egyik legjelentősebb vonása, amely a szociális demokrácia fogalmával összefoglalható európai értékek határokon túli visszatükrözését jelenti. (Taylor [2008], 151.)

Harmadsorban, mint modell, saját intézményrendszere, döntéshozatali és konfliktuskezelő mechanizmusai példájával ösztönöz a sikeres és békés együttműködésre. Ez a modell nem csupán a

³¹ Lásd: Balázs [2002], 84.

³² Lásd bővebben: http://europa.eu/pol/cfsp/overview_hu.htm

közösségi intézményrendszert jelenti, hanem az annak alapját képező tagállami modellek sajátosságait is, ahol a kormányok, az ellenzék és a lakosság viszonyrendszerét a demokratikus alapelvek mentén szabályozzák és ahol a civil társadalom egyre nagyobb szerepet kap. Fontos aspektusa a modell-funkciónak, hogy – mint az integráció gyakorlata igazolta – az Európai Unió vonzásközpontot képez, képes arra, hogy saját normarendszerét kiterjessze a környezetére, ellentétben például az Egyesült Államokkal.³³ Mit nyújt a világnak az európai gazdasági-közösségi modell? Noha a dinamikus gazdasági fejlődés, a versenyképes gazdaság működtetése, a tudásalapú társadalom kulcskérdésnek tekinthető abban, hogy Európa – és Európa államai – ott lesznek-e a világ élvonalában az elkövetkező évtizedekben, az európai modellnek mégis az előzőekben már részletesen bemutatott, de a versenytárs régiókban talán kevésbé hangsúlyos elemét szükséges kiemelni. A szociális modellt egyrésztől, amely megtestesíti a tagállamok eltérő foglalkoztatási, szociális és egészségügyi politikáinak közös elemét, az állami gondoskodás viszonylag magas szintjét. Megtestesíti továbbá az unió szociális dimenzióját, amely az unió alapszerződésének, jogszabályok, az Európai Bíróság joggyakorlata, illetve a közös fejlődési célok, és az azokat szolgáló nyitott koordinációs mechanizmus révén garantálja a tagállamok által közösen vallott értékek érvényre jutását. Mindez ugyanakkor – végső soron – a gazdaság fenntartható, versenyképes fejlődését kell, hogy szolgálja. Másrésztől kiemelhető a fenntartható fejlődés, amely magába foglalja az erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodást, a környezetvédelmet, a jövő-tudatos fejlődést.

Az EU nemcsak sikeres példa a gazdasági integrációra, hanem aktívan igyekszik is értékrendjét külkapcsolataiban érvényre juttatni. Ahogy a Bizottság rávilágít, nem szabad alulbecsülni az Európai Unió potenciális szerepét a modernizáció folyamatának előmozdításában. A globalizációra adandó nemzetközi válasz alakításában az egyes országok szerepe nem jelentős, de a közös értékekkel és erős közösségi intézményekkel rendelkező EU-tagállamok együttesen reális eséllyel rendelkeznek arra, hogy formálják a globalizáció folyamatait, a kereskedelem, a nemzetközi munkavállalói jogok, vagy a globális egészségügyi illetve biztonsági fenyegetések tekintetében. Európa a világ legnagyobb kereskedelmi blokkja, a legfontosabb segélyező, világszerte elősegítve a szociális igazságosság és az emberi jogok érvényesülését, és vezető szerepet tölt be a fenntartható fejlődés környezeti és egyéb kihívásaira adandó multilaterális megoldások támogatásában. Az Unió köztes szintet képvisel a nemzeti cselekvés és a nemzetközi szabályok között; a globalizáció sikeres példájának tekinthető regionális téren. Megfelelő teret kínál a hatékony szabályozásnak és a szolidaritás érvényesítésének; a regionális integráció előnyei mellett egyúttal esélyt kínál arra, hogy a globalizáció előnyeiből is részesüljenek a résztvevők. A bővítés tovább erősíti az EU nemzetközi fellépésének hatékonyságát, ugyanakkor a közösség meghatározó mértékben járul hozzá a csatlakozó országok gazdasági fejlődéséhez. Az Európai Uniónak mindemellett egyedülálló eszköztár áll rendelkezésére. Ezek közé tartozik a jogalkotás (mind a gazdaság dinamizálása, mind az európai értékek és életminőség védelme érdekében); a végrehajtó hatalom szervei; a versenyt és az állami támogatásokat felügyelő intézmények; a költségvetés; a szabadság, biztonság és igazságosság térsége; a külső eszközök, amelyek magukba foglalják az európai szomszédságpolitikát éppúgy, mint a nemzetközi fejlesztéspolitika eszközrendszerét; a gazdasági és monetáris unióhoz kapcsolódó felügyeleti és koordinációs intézmények; valamint az a katalizátor-mechanizmus, amely új ötletek felszínre törését és kibontakozását biztosítja, a Bizottság központi szerepével.³⁴

Az EU – egyelőre – nem torpant meg a versenyképességi hajsza nyomása alatt a közösségi értékek érvényesítésében. Kérdés, hogy az előtte álló kihívások rákényszerítik, rákényszeríthetik-e erre.

³³ Ezt az érvelést osztja Mark Leonard is, *Why Europe Will Run the 21st Century* c. művében. Idézi Taylor [2007], 136.

³⁴ European values in the globalised world http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/COM2005_525_en.pdf

Kihívások és forgatókönyvek az európai modell számára

Paul Taylor euroszkeptikus ihletésű munkájában arról ír, hogy a legnagyobb kihívások az EU számára a globalizációval és a kibővüléssel függnek össze. A bővüléssel kapcsolatos kihívás tagadhatatlan, annak mibenlétét Csaba László árnyalja; eszerint „az unió sokszínűsége nem a keleti bővülésből adódik, hanem mindennek előtt a régi, nagy tagállamok eltérő fejlődéséből”, így „a globalizáció, az egységes piac és pénz dacára a gazdasági modellek eltérése megmarad”. (Csaba [2008], 53.) A globalizáció elsősorban a szociális piacgazdaság vívmányait veszélyezteti a jóléti kiadások megnyírbálásának kényszerű napirendre kerülésével. Ugyanakkor egy, az EU jövőjét megalapozni képes „Új Európai Projekt”-nek a szociális piacgazdaságot érő kihívások mellett az EU stratégiai kapacitásának hiányát is kezelnie kellene. (Taylor [2008], 151.)

Bóka Éva ([2008(b)], 5.) egyebek mellett a kibővült unió működőképességét szolgáló reformok kidolgozását, az életszínvonalbeli különbségek csökkentését, a demokratikus kereskedelmi kapcsolatok megvédését, a kettős EU-identitás (civil európai és nemzeti kulturális) kialakulásának előmozdítását, az EU döntéshozatali eljárásának hatékonyság-növelését, a közös kül- és biztonságpolitika megvalósulását, a felemelkedő ázsiai hatalmakkal békés együttműködés és partnerség kialakítását, a világgazdasági együttműködési rendszerek (pl. WTO) erősítését, a környezet védelmét szolgáló új kezdeményezések elindítását, és az Európa-centrikus gondolkodás meghaladását tekinti a legfőbb kihívásoknak.

A már hivatkozott hampton court-i bizottsági dokumentum három probléma; a szociális igazságosság egyenlő érvényesülése, a globalizáció és az öregedés köré csoportosítja a fő kihívásokat. Tény, hogy ez utóbbi a munkaerőpiac és a szociális-egészségügyi ellátórendszerek tekintetében is egyre nagyobb nyomást fog gyakorolni (2030-ra az öt legnagyobb EU-tagállam lakosságának egynegyede 65 év fölötti lesz.).³⁵

Marján három kérdés köré csoportosítja az EU által megoldandó problémákat: (1) Az EU gazdasági szabályozás, intézményrendszer kérdéskörébe sorolhatók a belső piac hiányosságai, stabilitás kontra növekedés dilemmája, közösségi intézmények működése, a további bővítések gazdasági, hatásai. (2) Sajátos európai problémának tekinthető az európai modell fenntarthatóságának kérdése; a versenyképesség és termelékenység, valamint az öregedés. (3) Exogén tényezők a versenytársak megerősödése, az „európai projekt” körül kialakult bizonytalanság. (Marján [2006] 754.) Más szerzők a bővítés és a mélyítés mellett a globalizációs folyamatokat, valamint a részben ezekhez kapcsolódó versenyképességi és társadalomszerkezeti problémákat, és saját közvéleményének bizalomvesztését említik. (Szűcs - Vida [2007], 94.)

Ami a továbbfejlődés lehetőségét, irányait illeti, szintén eltérő vélekedések fogalmazódnak meg. A szubszidiaritás eltérő interpretációiból kiindulva elképzelhető egy, a szupranacionalizmus visszaszorulásával, az EU meggyengülésével járó klasszikus konföderációs út. Gazdasági és kereskedelmi egységesülést; gazdaságilag erős, de politikailag megosztott közösséget eredményezne a kormányközi funkcionális forgatókönyve. A szupranacionalista vívmányok alapján kialakuló civil társadalom föderalista funkcionális lenne az a rendszer, amely vélhetően új demokratikus, békés válaszokat kínálna a globalizáció gazdasági és politikai kihívásaira. (Bóka [2008.(b)], 4.)

Paul Taylor az Unió további fejlődésére három lehetséges forgatókönyvet vázol.³⁶ Az első a jelenlegi intézmények gyengülésével jár, nagyobb teret engedve a kivételeknek és eltéréseknek, a megnövekedett közösség összes tagországa körében. A szubszidiaritás szisztematikusabb érvényesítésével az integrációs keret nagyobb rugalmasságot biztosítana a közösségi szabályok

³⁵ Marján-Nagy [2006], 77.

³⁶ Taylor [2008], 81-85.

nemzeti szintű alkalmazásában. Mindez a gazdaságban vélhetően a kereskedelem további liberalizációját, a kormányzati beavatkozás alacsonyabb szintjét és a jóléti kiadások csökkenését eredményezi, a világgazdaságnak való nagyobb kiszolgáltatottság és az újraelosztás alacsonyabb szintjét képviselő anglo-amerikai gazdaságirányítási modell térnyerése révén. A második szcenárió az integráció magasabb szintre emelkedése, amely minimális engedményt tesz az új tagországok számára és megakadályozza a nemzeti intézmények hatáskörének bővülését. Némi továbblépés elképzelhető a jóléti kiadások közösségiesítésében, de az állam elsődleges felelősségének elve az egyén szociális ügyeiben nem változik. Ebben az esetben az EU érdemben megnövekedett tagsággal és mérsékelt jövőbeli integrációs ambíciókkal, a globalizációs erőkkkel némi kompromisszumot képviselve, de az eddiginél magasabb szintre lép. Mindez félúton van a közös piac szintjén megrekedő EU, vagy egy EBESZ típusú tömörülés és a politikai integráció magasabb szintjén álló szerveződés között. A harmadik forgatókönyv kísérlet a legkedvezőbb európai együttműködési forma megszervezésére, amely az egyre szorosabb unió tradicionális útjának folytatását jelenti. Ez az út növekvő differenciálódást eredményezne a fejlett szociális piacgazdaságú államok és a jóléti kiadások alacsonyabb szintjét biztosító és a politikai integrációt kevésbé igénylő államok között. Az integrációs mag legvalószínűbb tagjai a nyugat-európai szociális piacgazdaságok, főként Franciaország és Németország lehetnek, míg a legvalószínűbben az újonnan csatlakozottak és Nagy-Britannia tartozhatnak a kevésbé integrált államok csoportjába.

Az Unió jövőtlenségével szemben érvel Csaba László, mondván, hogy a reformszerződés megszületése vélhetően kimozdította az EU-t a laeken-i csúcs óta tartó benuultságából, a közös agrárpolitika reformja lassan, de halad, az egységes piac akadályai sorra felszámolódnak, a Bíróság gyakorlata egyre többször szerez érvényt a közösségi jog primátusának, az uniós versenypolitika a jogegységesítéssel és az egységes piaccal együtt hozzájárul a nemzeti piacok deregulálódásához. A bel- és igazságügyi együttműködésre is komoly feladatok várnak, különösen a migrációs politika terén. Összességében megállapítja, hogy „az európai integráció történelmi folyamata sikeres, és a hozzá fűződő sokszálú érdekek miatt érdemben visszafordíthatatlan.” (Csaba [2008], 56-59; 64.)

Egyetértünk azzal a vélekedéssel, hogy a közeljövőben az integrációs folyamat némi lassulása a legvalószínűbb folytatás (Marján [2006], 766.). Ezzel részben egybeesik, hogy az Európai Unió számára ez az évtized „a sokszínűség megemésztésének, a konszolidációnak az időszaka”. (Csaba [2008], 53.) Való igaz, időbe telik, amíg az EU által intézményesített gazdasági, érték- és normaközösség szerves részévé válik a földrajzilag kibővült közösség mindennapjainak, csakúgy, mint a fejlettségbeli különbségek mérséklődése. Ma a világgazdasági régiók versenyképességi küzdelmében egy kibővült, heterogénebb közösségnek kell helytállnia. Ez utóbbi a belső piac kiteljesítésére, a fejlődési potenciálok jobb kiaknázására ösztönözne, gyorsítva a gazdasági integráció folyamatait. Fontos feladat a szolgáltatási piac kiteljesítése, a kutatás-fejlesztési célkitűzések megvalósítása. Komoly tartalékok vannak a nemzeti adórendszerek közelítésében és átstrukturálásában, amely a szociális rendszerek finanszírozhatóságával is összefügg. Az energiahordozó-importfüggőség fokozódásával az energiapolitikai együttműködés szorosabbá válása ugyancsak kedvezően befolyásolná a gazdasági kilátásokat.

Úgy tűnik, hogy az Európai Unió számára megoldandó legfőbb kihívások nagy része éppen az európai modell sajátosságaival, azokkal a tényezőkkel függ össze, amelyek egyben az EU legfőbb értékének tekinthetők, és amelyek nélkül az EU nem az, ami (szociális igazságosság, szolidaritás, környezettudatosság, fenntarthatóság, multikulturalizmus). Az európai modell eddigi építkezési folyamata alapján arra lehet következtetni, hogy a tagállamok közös érdekei mentén meg lehet találni azokat a kompromisszumokat, amelyek a közösen felvállalt értékrendet fel nem adva biztosítják a rendszer fejlődését. Az európai modell egyedisége ugyanis nemcsak abban áll, hogy az európai államok saját szuverenitásuk részleges feladásával közös épület alapjait rakták le, hanem abban, hogy az Európa-ház azóta is épül, gyarapodik, úgy, hogy az újabb és újabb hatások, kihívások további közös építkezésre sarkallják a lakókat. A közös tető, az európai jog fejlődése

pedig arról tanúskodik, hogy az emberi jogok, köztük a második generációs (gazdasági és szociális) és a harmadik generációs (a békés egymás mellett élést, környezeti fenntarthatóságot célul tűző) emberi jogok tudatos érvényesítése, az embert a középpontba állító föderalista metóduS uralja ma is az európai integráció szerveződését. Az Unió külpolitikájában és külgazdasági kapcsolataiban is érvényesíti ezeket az elveket. MindeZ nem csupán elkötelezettség kérdése, nem is a versenyképes fejlődést akadályozó idealizmus, de hosszú távú versenyképességi szükségszerűség.

Zárszó

Az európai integráció az európai földrajzi-civilizációs egységre épül, eszmetörténeti gyökerei a közös európai kultúrába, identitásba nyúlnak, formális megvalósulását pedig biztonságpolitikai célok vezérelték. Az integráció fő terepe és mozgatórugója a gazdaság, amelynek eredményei újabb és újabb lökéseket adnak a politikai integráció előre mozdulásának. A közös identitás felvállalását, érvényre jutását erőteljesen ösztönzik a versenytárs gazdasági-hatalmi erőközpontok; az atlanti térség, a Távol-Kelet és Nyugat-Európa kialakulása, és azon belül Európa világméretű gazdasági térvesztése. Kiemelkedően fontos körülmény, hogy az Európai Unióé a világ egyik legnyitottabb gazdasága, szervesen épül a világgazdaság folyamataiba, amely politikai, biztonságpolitikai szempontból jelentős stabilizációs faktort jelent. A gazdasági integráció messze meghaladta a kereskedelmi szükségszerűséget; a közösség által felvállalt értékrend tudatos érvényesítése a belső jogban és a külkapcsolatok alakításában sajátos európai modell létrejöttét eredményezte.

Az európai modellt meghatározhatjuk úgy, mint az európai szociális piacgazdaságok olyan egységes belső piacon és közös politikákon és intézményrendszeren alapuló, integrált építkezési, fejlődési folyamatát, amely a növekedést, a gazdasági versenyképesség javítását az integráció szociális dimenziójával és a fenntartható fejlődés követelményeivel összhangban kívánja megvalósítani. Az európai modell középpontjában az ember, az egyén áll, akinek polgári, politikai, gazdasági, szociális és szolidaritási jogait egyaránt garantálja a gazdasági-politikai integráció. Az EU kétségtául sajátos normaközösségnek is tekinthető, amely saját szabályrendszerének fejlesztése és külkapcsolatai alakítása során szisztematikusan érvényre juttatja a fejlett demokratikus államok közössége által vallott és elismert jogelveket, sőt tovább is fejleszt azokat. A közös értékekkel és erős közösségi intézményekkel rendelkező EU-tagállamok együttesen reális eséllyel rendelkeznek arra, hogy alakítsák a globalizáció folyamatait. A gazdasági, szociális és szolidaritási jogok beépülése az EU mindennapjaiba ugyanakkor visszahat a versenyképességre; az említett jogok ugyanis olyan versenyképességi faktorokként működnek, mint az oktatás, az egészségügyi helyzet, az infrastruktúra-ellátottság, vagy az intézményrendszer kiépítettsége. A sokasodó kihívások, amelyek a globalizációval, a népesség előregedésével, a kibővüléssel és más tényezőkkel függnék össze, egyre újabb feladatok elé állítják a közösség országait. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a közösségi intézmények képesek a problémák azonosítására és elemzésére, a tagországok pedig - közös érdekeik mentén - képesek megtalálni azokat a kompromisszumokat, amelyek a közösen felvállalt értékrendet fel nem adva biztosítják a rendszer továbbfejlődését.

Irodalomjegyzék

Arató Krisztina: Integráció-elméletek és az Európai Unió szociális párbeszéde

http://www.adata.hu/Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.nsf/nyomtat/46413E37B572D823C1256CB7003643CF?OpenDocument

AZ EURÓPAI UNÍÓ ALAPJOGI CHARTÁJA (2007/C 303/01) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:HU:PDF>

- Balassa, Béla [1961]: *The Theory of Economic Integration*, Irwin Homewood, Illinois
- Balázs Péter [2003]: *Az Európai Unió külpolitikája*, KJK Kerszöv, Budapest
- Bartha Péter [2006]: Környezetvédelem, in: Marján Attila [2006]: *Az Európai Unió gazdasága*, HVG Kiadói Rt., Budapest
- Blahó András - Palánkai Tibor - Kengyel Ákos [2004]: Regionális integrációk és blokkok, in: Blahó András (szerk.): *Világgazdaságtan. Gazdasági fejlődés és diplomácia*, AULA Budapest
- Bóka Éva: Út a nemzetekfelettséghez http://www.publikon.hu/application/essay/98_1.pdf
- Bóka Éva [2001]: *Az európai egység gondolat fejlődéstörténete*, Napvilág, Budapest.
- Bóka Éva: Európai integráció és a föderalizmus eszméje, *Európai Tükör* 2006/6, 22-38.
- Bóka Éva [2008a]: *Az európai integráció*, Corvina Kiadó, Budapest
- [Bóka Éva \[2008b\]: Rethinking European Supranationalism in a Historical Perspective](http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=TJCVQS) – vitaindító <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=TJCVQS>
- Bokorné Szegő Hanna [2003]: *Nemzetközi jog*, Aula Kiadó, Budapest
- Borbély Szilvia [2003]: A szociális dimenzió, a foglalkoztatáspolitikai, hátrányos helyzetűek munkaerőpiaci reintegrációja az EU-ban. Kézirat <http://www.mszeib.hu>
- BRUSSELS EUROPEAN COUNCIL 8/9 MARCH 2007 PRESIDENCY CONCLUSIONS
- Csaba László [2008]: Új utakon az Európai Unió, in: Blahó András (szerk.): *Nemzetgazdaság – integráció – világgazdaság*, AULA, Budapest
- Dienes-Oehm Egon [2006]: Az európai gazdasági integráció főbb fejlődési szakaszai és tartalma, in: Marján Attila: *Az Európai Unió gazdasága*, HVG Kiadói Rt., Budapest
- Economic integration in selected regions outside the European Union, *European Central Bank Monthly Bulletin*, 2004 October
- European values in the globalised world
http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/COM2005_525_en.pdf
- Farkas Orsolya [1998]: *Az Európai Unió szociális joga és szociálpolitikája*, Grimm Kiadó, Szeged
- Gilpin, Robert [2004]: *Nemzetközi politikai gazdaságtan*, BUCIPE Budapest
- Gyulavári Tamás (szerk.) [2004]: *Az Európai Unió szociális dimenziója*, OFA Kht., Budapest
- Horváth Jenő [2004]: Az európai integráció története: 1945-2003, in: Blahó András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*, AULA, Budapest
- Iván Gábor [2006]: A lisszaboni stratégia, in: Marján Attila [2006]: *Az Európai Unió gazdasága*, HVG Kiadói Rt., Budapest
- Jobbágy József: Az örök béke a puszták és határain belül. Kanti motívumok a nemzetközi kapcsolatok mai elméleteiben, *Kellék* 2004/24.
- Kende Tamás-Szűcs Tamás-Jeney Petra (szerk.) [2007]: *Európai közjog és politika*, Complex Kiadói Rt., Budapest
- Kengyel Ákos-Palánkai Tibor [2004]: A gazdasági integráció fejlődési szakaszai, az EU-országok makrogazdasági helyzetének alakulása, in: Blahó András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*, AULA, Budapest.

- Kiss J. László [2004]: A külpolitikától az EU-politikáig, avagy a külpolitika-kutatás új napirendje, in: Gazdag Ferenc, Kiss J. László (szerk.) [2004] *Magyar külpolitika a 20. században*, Zrínyi Kiadó, Budapest
- Kozma, Ferenc [2004]: A gazdasági integráció „fizikája” (Adalékok a regionális érdekközpontok létrejöttéhez), *Pénzügyi Szemle*, 2004/3.
- Marján Attila [2006]: *Az Európai Unió gazdasága*, HVG Kiadói Rt., Budapest
- Marján Attila – Nagy Katalin [2006]: Az európai modell, in: Marján Attila [2006]: *Az Európai Unió gazdasága*, HVG Kiadói Rt., Budapest
- Palánkai Tibor [2004]: *Az európai integráció gazdaságtana*, AULA, Budapest
- Palánkai Tibor [2005]: Európai egyesülés - integrációelmélet (Új integráció gazdaságtanának szükségessége), [Magyar Tudomány](#), 2005/10 1221.
- Palánkai Tibor [2007]: Az integráció gazdasági mozgatórugói, in: Kende Tamás - Szűcs Tamás - Jeney Petra (szerk.): *Európai közjog és politika*, Complex Kiadói Rt.
- Palánkai Tibor [2007]: A globális átalakulás kihívásai – Elkerülhetők-e a kataklizmák? *Magyar Tudomány* 2007/2. <http://www.matud.iif.hu/07feb/16.html>
- Polányi, Károly [1976]: A gazdaság, mint intézményesített folyamat, in: *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Budapest.
- PRESIDENCY CONCLUSIONS GÖTEBORG EUROPEAN COUNCIL 15 AND 16 JUNE 2001 http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/00200-r1.en1.pdf
- Rosamond, Ben [2000]: *Theories of European Integration*, MacMillan Press, London
- Simai Mihály [2004]: Globalizáció és regionalizálódás a XXI. század elején, in: Blahó András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*, AULA, Budapest.
- Steiger Judit [1993]: *Az európai integráció közgazdasági elmélete*, ELTE, Budapest
- Szentes Tamás [2008]: A regionális integráció szerepe a mai világgazdaságban, in: Blahó András (szerk.): *Nemzetgazdaság – integráció – világgazdaság*, AULA, Budapest
- Szűcs Tamás - Vida Krisztina [2007]: Az európai integráció története in: Kende Tamás - Szűcs Tamás - Jeney Petra [2007] (szerk.): *Európai közjog és politika*, Complex Kiadói Rt.
- Taylor, Paul [2008]: *The End of European Integration*, New York, Routledge/UACES Contemporary European Studies
- Vastagh Pál: Európai Alkotmány – európai szociális modell, *Európai Tükör*, 2003/7. http://europa.eu/pol/cfsp/overview_hu.htm
- World Economic Forum Global Competitiveness Report 2006-2007 <http://www.weforum.org>